

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖҶҲИШГОҲИ ИЛМӢ–ТАДҚИҚОТӢИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢТ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НАУЧНО–ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ

MINISTRY OF CULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2024, № 2 (66)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно–аналитическое издание
2024, № 2 (66)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2024, № 2 (66)

ТДУ 37 тоҷик+008+025+9 тоҷик+792 тоҷик
ТКБ – 71.0+71.4 (2 тоҷик)+63.3 (2 тоҷик)+85.313 (2 тоҷик)+78.34 (2 тоҷик)
П–14

Паёмномаи фарҳанг: нашрияи илмию таҳлилии Пажӯшишгоҳи илмӣ- тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот / сармуҳаррир А. Аминзода; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2024. – № 2 (66). – 128 с.

МУАССИСИ МАҶАЛЛА:

Пажӯшишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва иттилооти
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аминзода Абдулфаттоҳ

САРМУҲАРРИР:

н.и.филология, директори ПИТФИ

Ҷӯраев Мирзоалӣ

ҶОНИШИНИ САРМУҲАРРИР:

н.и.филология, муовини директори
ПИТФИ оид ба илм

Муродӣ Мурод

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

д.и.филология, профессори кафедраи
матбуоти ДМТ.

Сатториён Матлубаҳон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

н.и.филология, Вазири фарҳанги ҶТ.

Раҳимӣ Дилшод

н.и.филология, Намояндаи доимии ҶТ дар
назди ЮНЕСКО

Низомов Аслиддин

д.и.санъатшиносӣ, мудири шуъбаи санъат-
шиносии АМИТ

Азимов Аъзамҷон

д.и.филология, профессори кафедраи
телевизион ва радиошунавонии ДМТ

Улмасов Фирӯз

д. и. санъатшиносӣ, профессори кафедраи
таърих ва назарияи мусиқии ДДФСТ ба
номи М. Турсунзода

Камолов Ҳамзаҳон

д. и. таърих, мудири шуъбаи таърихи қадим,
асрҳои миёна ва нави Институти таърих,
бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба
номи Аҳмади Дониши АМИТ

Табаров Маҳмадулло

н.и.таърих, мудири шуъбаи фарҳанги
рӯзномаи “Ҷумҳурият”

Камолзода Сайфиддин

н. и. педагогӣ, муовини директори
Китобхонаи миллӣ

Комилзода Шариф

н.и.педагогӣ, дотсент, ходими пешбари
шуъбаи фаъолияти китобдории ПИТФИ

Маҷалла соли 2000 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 шумора нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №274/МҶ-97 аз 29 декабри соли 2022 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.11.2020, №222 ворид гардидааст.

Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёнаи 2). Сомонаи пажӯшишгоҳ: www.pitfi.tj; сомонаи маҷалла: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84. Индекси обуна: 77728.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №532–09/2013 аз 2 сентябри соли 2013 дар Индекси иқтибосҳои илмӣи Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Дарачаи илмӣи мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифони аст. Нуктаи назари муаллифони мавод ба назари идораи маҷалла мувофиқ набошад. Бознашири мавод танҳо бо ризоияти хаттии идораи нашрия ва иқтибос ба маҷалла сурат мегирад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонаи расмӣи маҷалла ҷойгир карда шудааст.

УДК 37 тадж+008+025+9 тадж+792 тадж
ББК – 71.0+71.4 (2 тадж)+63.3 (2 тадж)+85.313 (2 тадж)+78.34 (2 тадж)
В–38

Вестник культуры: научно-аналитическое издание Научно-исследовательского института культуры и информации / гл. редактор А. Аминзода; ответственный редактор М. Муроди. – Душанбе: Аржанг, 2024. – № 2 (66). – 128 с

Учредитель журнала:

Научно-исследовательский институт культуры и информации
Министерство культуры Республики Таджикистан

Аминзода Абдулфаттох

Джуроев Мирзоали

Муроди Мурод

Сатториён Матлубахон

Рахими Дилшод

Низомов Аслиддин

Азимов Аъзамчон

Улмасов Фируз

Камолов Хамзахон

Табаров Махмадулло

Камолзода Сайфиддин

Комилзода Шариф

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

канд. филол. наук, директор НИИКИ

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

канд. филол. наук, заместитель директора
НИИКИ по науке

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

док. филол. наук, профессор кафедры
печати ТНУ

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

канд филол. наук, Министр культуры РТ

канд. филол. наук, Постоянный
представитель РТ при ЮНЕСКО

док. искусствоведения, заведующий
отделом искусствоведения НАНТ

док. филол. наук, профессор кафедры
телевидения и радиовещания ТНУ

док. искусствоведения, профессор кафедры
истории и теории музыки ТГИКИ имени
М. Туреунзаде

док. истор. наук, заведующий отделом
древней, средней и новой и истории
Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

канд. истор. наук, заведующий отделом
культуры газеты «Джумхурият»

канд. пед. наук, заместитель директора
Национальной библиотеки РТ

канд. пед. наук, доцент, ведущий научный
сотрудник отдела библиотечное дело НИИКИ

Журнал основан в 2000 г. Выходит 4 раз в год.

Журнал снова зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №274/Ж-97 от 29 декабря 2022 г.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов (изданий) рекомендованных ВАК Республики Таджикистан от 3.11.2020, №222.

Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж). Сайт института: www.pitfi.tj; Сайт журнала www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84; Индекс подписки: 77728.

Журнал, на основе лицензионного договора №532-09/2013 от 2 сентября 2013 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Авторы несут ответственность за содержание материалов. Точка зрения авторов может не совпадать с мнением редакции. Полное или частичное воспроизведение материалов, опубликованных в журнале, допускается только с письменного разрешения редакции.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещаются на официальном сайте журнала.

UDC 37 Taj +008+025+9 Taj +792 Taj
LBC – 71.0+71.4 (2 Taj)+63.3 (2 Taj)+85.313 (2 Taj)+78.34 (2 Taj)
C H–11

Herald of Culture: scientific and analytic edition of the Research Institute of Culture and Information / editor in Chief A.Aminzoda Responsible Editor M. Murodi. – Dushanbe: Arzhang, 2024. – № 2 (66). – 128 p.

HERALD OF CULTURE

Founder of the journal

Research Institute of Culture and Information (RICI)

Ministry of culture of the Republic of Tajikistan

Aminzoda Abdulfattoh

EDITOR IN CHIEF :

Candidate of philological sciences, Director of the RICI

Juraev Mirzoali

DEPUTY EDITOR:

Candidate of philological sciences, Deputy Director of the RICI

Murodi Murod

RESPONSIBLE EDITOR:

Doctor of philological sciences, Professor of the TNU

Sattoriyon Matlubakhon

EDITORIAL BOARD:

Candidate of philological sciences, Minister of Culture of the Republic of Tajikistan

Rahimi Dilshod

Candidate of philological sciences, Permanent Delegate of the Republic of Tajikistan to UNESCO

Nizomov Asliddin

Doctor of art sciences, Professor of the Department of the National Academia of Sciences of Tajikistan

Ulmasov Firuz

Doctor of art sciences, Professor of the Department of history and theory of the TSICA named after M. Tursunzoda

Kamolov Hamzakhon

Doctor of historical sciences, Main scientific fellow of the Ahmad Donish Institute of history, archeology and ethnography, NAST

Azimov Azamjon

Doctor of philological sciences, Professor of the Department of Television and Radio broadcasting of the TNU

Tabarov Mahmaddullo

Candidate of historical sciences, Head of the Department of culture of the newspaper «Jumhuriyat»

Kamolzoda Sayfiddin

Candidate pedagogical sciences, Deputy Director of the National Library of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

Candidate pedagogical sciences, Docent, Leading researcher at the Department of Library issues of the RICI.

The journal established in 2000. Issued 4 times a year.

The journal was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan and obtained the Certificate №274/jr in December 29, 2022.

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals (publications) recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Tajikistan from 3.11.2020, No. 222.

Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev avenue, 17 (second floor). Tel.: (+992 37) 233-58-84;

Website of organization: www.pitfi.tj; Website of the journal: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Subscription index: 77728.

The journal was included under License contract №532–09/2013 since September 2, 2013, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

The authors are responsible for the content of the materials. The authors' point of view may not coincide with the opinion of the editorial Board. Full or partial reproduction of materials published in the journal is allowed only with the written permission of the editorial Board.

The full text versions of the published materials are available in the journal's official website.

ТДУ: 008+37тоҷик+9тоҷик+39тоҷик+001(092)+398тоҷик

Раҳмонӣ Равшан

ФАРҲАНГИ СУННАТИИ ТОҶИКОН ВА МУҲАММАД ОСИМӢ

Дар мақола саҳми устод Осимӣ дар рушди фарҳанги суннати тоҷикон изҳори назар шудааст. Яъне эшон чӣ гуна барои ҳалли ин ё он масъалаи фарҳанги суннати тоҷикон – забон, адабиёт, таърих ва илмҳои дигар содиқона кӯшиши мекарданд; чӣ гуна фарҳанги миллии худро дӯст медоштанд ва барои ҳифзи он талош менамуданд; барои нишон додани ҷойгоҳи фарҳанги суннати мардуми хеш дар таърихи тамаддуни башарӣ мубориза мебуданд; омӯзиши ва пажӯҳиши ҷиҳатҳои гуногуни фарҳанги тоҷиконро талқин менамуданд. Ҳамчунин ишора шудааст, ки устод Осимӣ то охири умр дар ҳамоишҳои байналмилалӣ, дар кишварҳои хориҷӣ, барои таблиғи фарҳанги суннати мардуми тоҷик ҳиссаи арзанда гузоштанд. Дар айни замон бо навиштаҳои худ мероси фаҳангии тоҷиконро мавриди омӯзиши ва пажӯҳиши қарор додаанд.

Муаллиф дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ, адабӣ ва фарҳангӣ дар бораи академик М. Осимӣ маълумоти ҳамаҷониба ироа намуда, саҳми ӯро дар рушди илмҳои гуманитарӣ, дақиқ ва табиӣ, фарҳанги анъанавӣ ва муосир, таҳкими ҳувияти милли ва ваҳдат арзёбӣ кардааст.

Калидвожаҳо: академик Осимӣ, тоҷикон, фарҳанги суннатӣ, филология, таърих, фолклор, мардумишиносӣ, таърихи гуфторӣ, мусоҳиба, анҷумани “Пайванд”.

Дар луғатномаҳо вожаи фарҳангро асосан ба ду маъно шарҳ додаанд. Яке китоби фарҳангномаҳои хурду бузург ва дигаре ақл, адаб, дониш, илм, маърифат мебошад, ки дар осори шоирони классики мо аз устод Рӯдакӣ то имрӯз мавриди истифода қарор гирифтааст [24, с. 432].

Яке аз фарзонагони фарҳанги миллии мо академик Муҳаммад Осимӣ (1920-1996) миллатдӯсту ватанпараст, шахси пуркор, некхоҳ, донишпарвар мебошад, ки тамоми умр баҳри рушди фарҳанги суннати мо хидмат кардаанд. Устод ҳамаи қору вазифаҳои худро, ки пайваст ба фарҳанги суннати тоҷикон буд, то охири зиндагӣ аз дилу ҷон иҷро мекарданд. Тамоми умр дар пайвастагии тамаддуни тоҷикон, ба вижа фарҳанги суннати он, фидокорона заҳмат мекашиданд; дар ҳар вазифае, ки буданд, ба ҳар кишваре, ки сафар доштанд, фарҳанги волои мардуми худро ситоиш мекарданд, ба он арҷ мегузоштанд, аз он бо фахр ва муҳаббат сухан мегуфтанд. Гоҳе чунин мешуд, ки онро аз ҳар гуна ҳучумҳои ғайриилмӣ ва бемантик, бо далелҳои дурусту раднопазир дифоъ менамуданд. Дар айни замон ба фарҳанги мардумони дигар эҳтиром доштанд.

Агар ба рӯзгори устод Осимӣ назар намоем мебинем, ки эшон аз ҳамон даврони наврасӣ, ҷавонӣ ба забон, адабиёт, таърих ва ба таври кулӣ фарҳанги волои тоҷикон меҳр баста, онро дӯст медоштанд. Тибқи гуфтаҳои донишмандон, ин ҳама муҳаббат ба фарҳанги миллии худ аз донишу фазилат ва ба таври мунтазам омӯхтан будааст. Ҳарчанд аз модари

меҳрубон дар синни кӯдакӣ маҳрум шудаанд, вале дар хонаводаи фарҳангпарвар дар дасти модарбузург ба камол расидаанд. Дар айни замон аз амакашон Олимхон Махсум, ки ҳамнишин ва ҳамсабақи устод Айни буданд, дарси ҳаёт омӯхтаанд. Мухити фарҳангии Хучанд, таҳсил дар факултети физика-математикаи Донишгоҳи ба номи А. Навоӣ (1937-1941) дар Самарқанд, иштирок дар Ҷанги Дуюми Ҷаҳон (1941-1945) ба эшон бидуни таъсир намондааст. Дарсҳо, таҷрибаҳо ва суҳбатҳои мардони фозилу донишманд ба эшон таъсир мерасонд, ки ба фарҳанги суннати миллати худ муҳаббат дошта бошанд. Дар ин бора донишмандони фарзона У. Гаффоров дар китоби хеш «Нобиғаи айём» (2000) ва К. Олимов дар асари худ «Ахтари дурахшони илм» (2020) ёдовар шудаанд [10; 16].

Барои навиштани рисолаи номазидӣ устод Осимӣ риштаи фалсафаро интихоб менамоянд. Фалсафа донишомӯзро ба самте мебарад, ки олимшаванда бояд забон, адабиёт, таърихи фарҳанги миллати худ ва халқҳои гуногунро бештар биомӯзад. Ин омӯзишҳо боиси он мешаванд, ки эшон ба фарҳанги суннати мардуми худ бештар рӯ оваранд. Устод Осимӣ соли 1952 дар бахши рӯзонаи аспирантура дохил шуда, соли 1955 дар муҳлати муайяншуда дар мавзуи «Ҷазо ва вақт шаклҳои асоси вучуди материя» аз рисолаи номзадӣ худ дифоъ мекунанд. Агар амиқтар фикр намоем, эҳсос мекунем, ки ҳуди ҳамин мавзӯ шахси донишпарварро ба омӯхтани фарҳанги суннати миллати хеш бештар водор менамояд.

Баъди таъсиси АИ РСС Тоҷикистон (ҳоло АМИТ) ва ба идомаи корҳои шоистаи оғози он, дар давраи президентии устод М.Осимӣ (1965-1988) ҳамаи бахшҳои илмҳои гуногун бештар рушд ёфт. Ин абармарди маориф, сиёсат ва фарҳанг кӯшиш намуданд, ки дар пешрафти илм саҳми арзишманд гузоранд ва барои рушди улуми иҷтимоӣ ва дақиқ дар Тоҷикистон талош варзанд. Дар ин бора дар китоби «Академик Муҳаммад Осимӣ ва омӯзиши масоили тамаддуни Осиеи Марказӣ» беш аз 70 олими риштаҳои мухталиф аз кишварҳои гуногуни олам бо далелҳои илмӣ назари худро баён намудаанд. Ҷамчунин дар китоби дигари пажӯҳишӣ «Академик Муҳаммад Осимӣ: ҳамгироии таърихӣ тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон дар замони ҷаҳонишавӣ» ҷойгоҳи устод рушди фарҳанги суннати тоҷикон, аз ҷониб муҳаққиқони зиёд, мавриди таҳқиқ қарор гирфтааст [ниг: 3; 4].

Гузашти ҳар лаҳза, ҳар рӯз, ҳар ҳафта, ҳар моҳ, ҳар сол ба таърих пайваст мешавад. Бо ҳама хубию бадихояш дар осори навишторӣ инъикос меёбад. Агар саргузаштҳо, хотираҳо, дидаҳо, шундаҳо ва мушоҳидаҳои шахсиятҳои маъруф, ба мисли «Ёддоштҳо»-и устод Айни сабт мешуд, он гоҳ ҳамчун санади илмӣ, наслҳои баъдӣ аз онҳо огоҳ мегаштанд. Вале афсӯс, ки бо ин кори нек, яъне баёни саргузашту хотираҳо, дидаҳо ва мушоҳидаҳо, ки ин ҳама таҷрибаи рӯзгор аст, на ҳар кас машғул аст. Ҳол он ки фарҳанги суннатию гуфторӣ таҷрибаи рӯзгор аст, ки ҳанӯз Рӯдакии бузургвор гуфта буд:

Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.

Ба тарзи дигар фарҳанги суннатӣ, ба мисли мероси фолклорию этнографӣ, таърихи гуфторӣ, осори адибону олимони «таҷрибаи рӯзгор» мебошанд. Устод Осимӣ дар фурсатҳои муносиб қариб дар ҳамаи осори худ

– дар суҳанрониҳо, мусоҳибаҳо, иҷрои корҳо ба омӯзиш ва пажӯҳиши фарҳанги суннатии тоҷикон таъя намудаанд.

Баъд аз он ки дар асри XIX илми фолклршиносӣ густариш ёфт, пажӯҳандагони кишварҳои гуногуни олам ҳазорон ҳазор матнҳои гуфториро аз ғӯяндагону донандагони зираки ноҳонда сабт карда ба шакли навишторӣ дароварданд. Дар натиҷа барои аз бодӣ фаромӯшӣ эмин мондани бахше аз фарҳанги суннатии гуфтории мардуми олам ҳиссаи арзанда гузоштанд [20; 21].

Бояд ёдовар шуд, ки ҳам гирдоварӣ, ҳам нашр ва ҳам Пажӯҳиши илмии осори фолклорӣ, ҳамчун мероси фарҳанги гуфторию суннатии тоҷикон, дар давраи президентии АИ РСС Тоҷикистон академик М. Осимӣ рушд ёфт. Дар ин давра бо роҳбарии Р. Амонов гирдоварӣ ва нашри осори фолклорӣ суръати бештар гирифт. Дар Фонди фолклори тоҷики (ФФТ) Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ маводи зиёде аз байни тоҷикони Осиёи Марказӣ ҷамъ шуд. Дар асоси маводи мавҷуд Пажӯҳандагон кӯшиш намуданд, ки равишҳои табақабандӣ, танзим ва Пажӯҳиши матнҳои фолклориро омӯзанд. Маҳз дар ҳамин давра (солҳои 60-70) бо роҳбарии И. Г. Левин бахши зиёдеи матнҳои Фонди фолклори тоҷики Институти забон ва адабиёти тоҷики ба номи Рӯдакии АМИТ тибқи равиши байналмилалӣ танзим шуд ва баъдҳо дар ин асос чандин рисолаҳои илмӣ таълиф гардид. Бо дастгирии бевоситаи академик М. Осимӣ омода намудани куллии бисёрчилдаи фолклори тоҷик оғоз шуд. Маҳз дар солҳои президентии устод М.Осимӣ дар АМИТ маводи Фонди фолклори тоҷик ба таври дақиқи илмӣ ба тартиб дароварда шуд, барои таҳияи «Куллии фолклори тоҷик» дар чанд чилд замина муҳайё гардид. Равиши кори олимони тоҷик диққати пажӯҳандагони ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравиро ҷалб намуд. Фолклоршиносони тоҷик дар ҳамоишҳои ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ методи кори худро муарруфӣ мекарданд. Онҳо оид ба арзиши илмии кори хеш дар симпозиумҳо, конференсияҳо ва семинарҳои байналмилалӣ ёдовар мешудаанд, ки дар натиҷа пажӯҳандагони кишварҳои дигар аз ин равиши таҳқиқ истифода менамуданд [19; 20; 21].

Тибқи ишораи академик М.Осимӣ соли 1965 дар шаҳри Алмаато оид ба «Таъсири мутақобилаи адабиёт ва фолклори халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон» конференсияе баргузор шуд. Пажӯҳандагон дар ин конференсия тасмим гирифтаанд, ки соли 1968 чунин конференсия дар шаҳри Душанбе, дар АИ РСС Тоҷикистон низ баргузор шавад. Ба ин муносибат Н.Маъсумӣ ва Р.Амонов зери унвони «Симпозиуми фолклору адабиёт дар Душанбе» оид ба ин ҳамоиши илмӣ мақолае навишта, роҷеъ ба моҳияти илмии он суҳан гуфтаанд. Онҳо ёдовар шуданд, ки пажӯҳандагон дар ин ҳамоиш, асосан дар бораи таъсири мутақобилаи фолклор ва адабиёт баҳс менамоянд. Эшон зимнан ишора намуданд, ки барои меҳмонони ҳамоиш шиносӣ бо равиши кори фолклоршиносони тоҷик дар асоси методи нави мактаби сохторшиносӣ ҷолиб хоҳад буд [ниг.: 6; 13].

Ҳамин тавр дар таърихи 15-18-уми октябри соли 1968 симпозиум дар шакли конференсия зери унвони «Взаимодействие литературы и фольклора народов Средней Азии и Казахстана» (Таъсири мутақобилаи адабиёт ва фолклори халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон) дар шаҳри Душанбе, дар АИ РСС Тоҷикистон баргузор шуд. Дар конференсия олимони аз ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба масъалаҳои мубрами равобити фолклор ва адабиёт равшанӣ андохтанд. Дар айни замон роҷеъ ба Пажӯҳиши масъалаҳои нав ба

нави фолклор ва адабиёт ёдовар шуданд. Аз тариқи ин ҳамоиш олимон бо дастовардҳои кори фолклоршиносони тоҷик низ ошно гардиданд. Дар поёни конференсия Н.Маъсумӣ дар бораи натиҷаи кори он изхори назар намуд. Ҳамчунин қарор карда шуд, ки мақолаҳои конференсия дар шакли китоб ба нашр расад. Соли 1974 зери унвони «Взаимодействие литературы и фольклора» (Таъсири мутақобилаи адабиёт ва фолклор) маводи ин ҳамоиш аз ҷониби нашриёти «Дониш»-и АИ РСС Тоҷикистон бо «Пешгуфтори президенти АИ РСС Тоҷикистон академик М.Осимӣ» чоп шуд [9, с. 3-6; 12, с. 235-237].

Дар таърихи 13-14-уми ноябри соли 1984 бо ташаббуси академик М.Осимӣ таҳти унвони «Рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва шукуфоии ҳаёти маънавии халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар шароити сотсиализм» (Социально-экономический прогресс и расцвет духовной жизни народов Средней Азии и Казахстана в условиях социализма) дар Душанбе конференсияи илмӣ-назарӣ баргузор шуд. Дар ин конференсия Р.Амонов зери унвони «Фолклоршиносӣ ва баъзе масъалаҳои рушди дуҷонибаи фарҳангҳои миллӣ дар шароити сотсиализм» суҳанронӣ карда, оид ба маводи фолклорӣ ва қорҳои илмӣ пажухандагони тоҷик ибрози назар намуд. Маводи ин конференсия соли 1986 ба нашр расидааст, ки ин низ ба фаъолияти донишманди фарзона устод Осимӣ дӯстдори фарҳанги суннатии тоҷикон пайвастагӣ дорад [5, с. 207-214].

Ҳоло таи чанд даҳсолаи охир риштаи нави илм бо номи «Таърихи гуфторӣ» (“Oral history”) рушд ёфта истодааст. Дастандаркорони таърихи гуфторӣ саргузашту хотираҳои ибратомӯзи шахсиятҳои номдорро (ба мисли олимон, сиёсатмадорон, адибон ва ғайраро), аз тариқи гуфтугӯ, аз шакли гуфторӣ ба шакли навишторӣ меоранд, ки ин ҳамчун санади муҳими таърихӣ барои омӯхтани масъалаҳои гуногуни фарҳанги ин ё он миллат муҳим аст.

Дар ин пайвастагӣ ба як нукта ишора менамоем, ки агар шахсиятҳои маъруфи рӯзгоридидаи номдор, ба монанди устод Айни “Ёддоштҳо”-и худро менавиштанд, ё донишмандон лаҳзаҳои рӯзгори ҳаррӯзаи хешро дар рӯзномае қайд мекарданд, он гоҳ бисёр чузъёти омӯзандаи қорномаи одамони маъруф дар раванди таърих маълум мегашт. Ҳоло дар кишварҳои гуногуни олам бо равиши «Таърихи гуфторӣ» сабат намудани хотираҳои зиндагӣ ва ҷараёни фаъолияти қорномаи машҳур зиёд шудааст. Аксари ин асарҳои чопшуда ибратомӯз буда, барои насли ҷавони зирак таъсиргузор аст.

Рӯзноманигорон низ гоҳе дар асоси жанри «мусоҳиба» бо чанд пурсиши худ ба ин ё он шахсе мурочит карда, ба бархе аз масъалаҳои рӯзмарра рӯшноӣ меандозанд, ки ин ҳам лаҳзае аз «таъризи гуфторӣ» бо сабки хабарнигорӣ аст. Ҳамроҳи устод Осимӣ низ хабарнигорони воситаҳои ахбор (радио, телевизион, рӯзнома, маҷалла) борҳо мусоҳибаҳо анҷом дода, бо сабки содаву раван дар атрофи масъалаҳои гуногуни фарҳангӣ суҳбат кардаанд. Аз ҷумла, аз тариқи мусоҳибаҳо рӯзноманигорон зери унвонҳои «Умри безаволи шоир» [ниг.: 25], «Оташкадаи фарҳанги дӯстӣ» [14], «Салом, рафиқ президент» [26], «Об агар садпора гардад...» [17], «Таърих киштаю ҳосили мост» [23], «Олим пояи кохи илму фарҳанг аст» [27], «Пайванди дилҳо, пайванди наслҳо» [11], «Тоҷикистон – хонаи умеди тоҷикони ҷаҳон аст» [28], «Зи дурии замонаҳо расидем...» [2], «Садои дили ҳамоҳанг» [1] ва ғайра устод Осимӣ оид ба ҷиҳатҳои вижаи фарҳанги суннатии тоҷикон изхори назар намудаанд.

Хушбахтона, бештари ин мусоҳибаҳо аз ҷониби фарзандони устод (Монанд ва Фирӯза) дар шакли китоби ҷудогона ҷоп шудааст, ки дар онҳо андешаҳои донишманди фозил оид ба фарҳанги сунатии тоҷикон ба таври густурда баён шудааст. Ин мусоҳибаҳо, ки ҷоп шудааст, ҳамчун санади муҳими илмӣ мавриди истифодаи пажухандагон қарор мегиранд ва ҳатто дар асоси онҳо, дар оянда метавон рисолаи ҷудогонаи илмӣ таълиф намуд [15].

Соли 1996 устод К.Олимов муҳим будани хотираҳо, дидаҳо ва мушоҳидаҳои устод Осимиро, ки он кас таҷрибаи ғании рӯзгор ва фаъолияти илмии густурда доштанд, меҳоҳанд сабт намоянд ва баъд онро ба шакли китоб ба нашр расонанд. Чи гуна руҳ додани ин нияти некро, ки моҳи майи соли 1996 руҳ додааст, академик К.Олимов дар китоби худ «Ахтари дурахшони илм» (2020) ба ёд овардаанд. Ба гуфти эшон устод Осимӣ моҳи майи соли 1996 эшонро ба хонаи худ даъват менамоянд: «Ман аслан ба қадом сабаб даъват шуданамро намедонистам, вале ба ҳар ҳол ду кассетаи холии магнитофонро бо худ гирифта будам, ба ин ният, ки суҳбате шавад, онро сабт намоям. Аз устод хоҳиш кардам, ки магнитофон биёранд. Завҷашон як магнитофони хурд оварданд, ки хуб кор намекард.

Набераашонро ба хонаи ҳамсоя фиристоданд, ки ягон магнитофон биёрад. Баъди 10-15 дақиқа ӯ магнитофони «SANYO» овард, ки кӯҳна ва микрофонаш дар дохилаш насб шуда буд. Ман ҳеҷ гумон надоштам, ки дар хонаи президенти Академияи илмҳо магнитофони хуб набошад. Шояд аз тааҷҷуби ман ё аз вазъи ба вучуд омада каме нороҳат шуда буданд, ки бо оҳанги узрмез гуфтанд: «Аз сафарҳоям ду-се бор магнитофон оварда, ба бачаҳо тухфа карда будам, ба ҳаёлам наомадааст, ки ба худам ҳам рӯзе зарур мешавад». Ман гуфтам: «Магнитофон оварданд, ҳоло кор буд шуд, дар оянда ягон магнитофони хуб гирифта монед даркор шуданаш мумкин». Кассетаро ба кассетадон андохта, барои сабти суҳбат иҷозат хостам. Устод Осимӣ: «Майлаш, суҳбатамон чизи махфӣ надорад, бигзоред сабт шавад» гуфтанд. Як рӯз пеш аз ба меҳмонӣ рафтан дар се варақ 25 суол тайёр карда будам, ки зиндагии шахсӣ, оилавӣ, ҳам фаъолияти илмию ҷамъиятӣ ва муносибати устодро ба аҳли илму сиёсати ҷумҳурӣ ва сиёсатмадорони шуравӣ дар бар мегирифт. Суҳбатамон се соат давом кард. Ду кассетаи ман пур шуд. худашон боз як кассета доданд, ки он ҳам пур шуд. саволу ҷавобҳо ба назарам хеле диққатҷалбкунанда буданд ва баъзе суолҳо ҷавобҳои равшан ва номи баъзе шахсонро гирифта, ҳислатҳои манфӣ ва ба манфиатҳои миллӣ безътино буданашонро қотеона зикр мекарданд. Баъд аз он дар хона аз магнитофони худам ин суҳбатро гӯш кардам, азбаски магнитофон дар мизи паст қарор дошт ва устод ба ман нигоҳ карда гап мезаданд, дар баъзе мавридҳо овоз хира сабт шудааст. Бо вучуди ин, онро фаҳмидан мумкин буд. Мутассифона, хангоми сӯзондани хонаам, дар қатори тамоми китобҳо ва асбобу анҷоми он, ин кассетаҳоро ҳам гум кардам» [16, с. 15-16].

Аз ин сатрҳо маълум мешавад, ки суҳбати ҷолиб сураат гирифтааст, вале афсӯс, ки аз байн рафтааст. Мусоҳибаҳо, хотираҳо, рӯзномаҳо, ёддоштҳо ба ёд овардани муносибати одамони нек дар ин ё асари публитсистӣ чун санади «Таърихи гуфторӣ» барои баррасии ҷузъиёти баъзе масъалаҳои мубрам ёрӣ мерасонанд.

Понздаҳ сол пеш зимни яке аз сафарҳо ба шаҳри Кӯлоб бо дотсенти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб, директори Боғи набототи Академияи Илмҳои

Чумхурии Тоҷикистон (ҳоло АМИТ) Тилло Бобозода (1941-2018) вохӯрд. Марди хоксору ҳалиму меҳрубон буд. Дар бораи корҳои худ оид ба боғдорӣ, рустаниҳо, гулҳо, дарахтҳои ҳаргуна бо самимият сухан мегуфт ва гоҳе аз бузургии меҳрубонии устод Осимӣ ёд мекарду ашк дар чашмонаш ҳалқа мезад. Мани фолклоршинос дар дил мегуфта, ки кош ин гуна нақлҳои ибратбахш сабт мешуду пешкаши хонанда мегардид. Баъди чанд пурсишу посух Тилло Бобозодаи меҳрубон бароям китоби худро тухфа кард. Унвонаш «Умре бо хандаи гулҳо ва гирияи созо...» (2001). Ба хона омада китобро боз намудам, донишманди фарҳангдӯст Зафар Мирзоев (Мирзоён) дар пешгуфтори хеш, дар бораи Тилло Бобозода суханҳои нек навиштааст. Китоб бароям писанд омад. Дар он мухтасар бошад ҳам саргузашти падар ва худро оварда, сипас аз чараён кори хеш, ки онро хеле дӯст медорад, нақл мекунад. Зимни мутолиа ба ин сатрҳо дучор шудам, ки аз устод Осимӣ ёд менамояд:

«Соли 1984 як гурӯҳ олимони Академияи Улуми Тоҷикистон бо роҳбарии президенти академия, устод Муҳаммад Осимӣ, ба Кӯлоб ташриф оварда, бо устодону донишҷӯёни донишқадаи омӯзгорӣ вохӯрданд. Ин вохӯрӣ, ки дар мавзӯи «Нақши Академияи улум дар омӯзиши манбаҳои табиӣи Кӯлоб» доир шуда буд, хеле ҷолиб гузашт. Ман пиромунӣ алоқаҳои институти ботаника бо аҳолии Кӯлоб баъзе маълумотҳо додам ва зимнан тазаккур додам, ки «ин равобит ҳанӯз ҳам кам аст, дастгирии ҷиддӣ мебояд...».

Устод Осимӣ, руҳашон шод бошад, ин нобиғаи даҳрро, ба банда суханҳои дилнавоз арзонӣ карданд ва дар зимн гуфтанд. «О, Тилло, шумо нуқра шавед, мақсадатонро равшан гӯед!»

Ман аз лутфи устод шердил шуда, пешниҳоди ташкил кардани боғи набототи Кӯлобро ба миён гузоштам. Он кас хушнудона ба садри онвакти (ҳизбии) шаҳри Кӯлоб Ю.В. Поносов чизе гуфта, изҳор намуданд, ки «мо сад дар сад тарафдори ин ташаббусем, ба шарте роҳбарии бунёди ин боғро худи Тилло ба уҳда бигирад». Ман он вақтҳо декани факултаи педагогика ва психологияи донишгоҳ будам ва масъулияти зиёди маъмурию илмиву омӯзгорӣ бар дӯшам буд. Бо баъзе дӯстон машварат кардам ва маслиҳат пурсидам. Ҳама комилан муҳолиф буданд ва мегуфтанд, ки ту кори зиёд дорӣ бо ин камаратро мешиканӣ. Аммо фикре, ки «ман накунам кӣ мекунад» воқеан фикри пешбарандаи ман буд ба сарам омад. Ман метавонистам орзуву ормони асосии худро амалӣ намоям. Барои амалӣ намудани ормони худ, магар метавонад мушкилие садди роҳ гардад? Моҳи феврари соли 1985 ба Душанбе сафар карда, ба ҳузури устоди гиромӣ, академик Муҳаммад Осимӣ омадам. Устод бо вучуди серкорӣ, маро хеле хуб пазируфтанд. Гуфтанд, ки пас аз фалон соат ба чаласаи раёсати Академияи Илмҳо ҳозир шавед. Дар вақти гуфта, ба дафтари кории устод, ки чаласа дар чараён буд дохил шудам ва аз шарм худамро ноҳинҷор ҳис кардам, зеро ки ҳамаи аъзоёни раёсат – олимони барҷастаи чумхурӣ мисли ин ки қаду басти хурди маро дида таачҷуб мекарда бошанд, сӯям бо диққат менигаристанд. Пас аз суханҳои ниҳоят пурдарди устод Осимӣ, роҷеъ ба вазъи ноҳинҷори экологии Кӯлоб, кӯчаҳои бедолу дарахти он, ҳама яқдилона созмон додани боғи ботаникиро дар шаҳри Кӯлоб дастгирӣ карда, ба ман комёбиҳо орзу намуданд.

Рӯзи дигар фармону асноди лозимаро гирифта ба Кӯлоб омадам ва аз паи ҷудо кардани поразамини боғ шудам. Ҳукумати шаҳр ташкили боғро ба

зудӣ тарафдорӣ намуда, ба миқдори 5 гектар заминро барои боғи махсуси наботӣ чудо кард» [7, с. 55-57].

Ба пайвасти ин воқеа аз лаҳзае ёдовар мешавам, ки устои фарзона ба таъриху фарҳанги суннати тоҷикон чӣ гуна таваҷҷуҳ доштанд. Моҳи майи соли 1986 буд. Декани факултети филология зиндаёд М. Давлатов бароям гуфтанд, ки пагоҳ соати чор ба назди ректор Т. Назаров биравед. Ба вақти гуфтаи устод ба бинои асосӣ, ки дар хиёбони Рӯдакӣ 21 аст, рафтам. Дар даромадгоҳ профессор Ҷ. Сиддиқиро (аз Донишгоҳи Кобул) дидаму шод шудам. Пас аз муддате академик Т. Назаров аз кабинети корӣ баромада, баъди саломии самимии пурмуҳаббат гуфтанд, ки «назди Муҳаммад Сайфиддинович Осимӣ меравем». Бо мошини устод Т. Назаров ба бинои АИ ҶТ, ки наздик аст (хиёбони Рӯдакӣ 33) зуд расидем. Устод М. Осимӣ Президенти АИ ҶТ буданд. Мо чор тан қариб ду соат дар бораи Б. Ғафуров, нашри нахустини китоби «Тоҷикон» (1947), нашри русӣ (1972) ва нашри тоҷикӣ он (1983, 1985) суҳбати ҷолибе доштем. Дар он мулоқоти хотирмон устод М. Осимӣ бо диққат гӯш мекарданд. Оид ба баъзе нуқтаҳои вобаста ба маросимҳои муштараки мардуми ин ду кишвар, чашнҳо, баҳусус Наврӯз саволҳо меоданд. Дар рафти суҳбат устод М. Осимӣ хотираҳои ҷолибе аз устод С. Айнӣ ва Б. Ғафуров нақл карданд. Аз ҷумла ёдовар шуданд, ки Б. Ғафуров бо тамоми вучуд талош мекарданд, ки устод Айнӣро аз Самарқанд ба Душанбе оранд. Зимнан олимоне, ки дар шаҳрҳои Шуравӣ зиндагонӣ карда, дар бораи таърих, этнография, забон ва адабиёти тоҷик кори илмӣ мекарданд, баъзеро низ ба Душанбе оварданд. Устод М. Осимӣ борҳо ишора бар он намуданд, ки Б. Ғафуров ба омӯхтани расму оини тоҷикони Осиё Марказӣ таваҷҷуҳи зиёд доштанд. Ҳар касе, ки бо илм машғул мешуду истеъдод дошт, агар Б. Ғафуров аз он огоҳ шаванд, ҳатман дасти мадад дароз мекарданд. Дар ин суҳбати гуворо аз он лаҳзаҳои низ ёд шуда буд, ки чӣ тавр устод Осимӣ аз тариқи устод К. Олимов китобро ба Кобул фиристонданд. Устои меҳрубон ҳамеша ба шогирдону равшанфикрон талқин менамуданд, ки миллатдӯст, башардӯст, ватанхоҳ, фарҳангпарвар, худшиносу тоҷикдӯст бошанд. Дар ин бора дар мақолаи худ «Дидорҳои ёдмон бо академик Муҳаммад Осимӣ» ба таври муфассал сухан гуфта будем [18, с. 614-634].

Соли 1989 (28 октябр) бо сарвари академик М. Осимӣ дар иртиботи созмони «Родина»-и Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ (СССР) «Ҷамъияти Пайванд» ташкил ёфт. «Ҷамъияти Пайванд» дар алқомандӣ бо «Родина»-и Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ фаъолият менамуд. Ҳадафи ин созмон барқарор намудани иртибот бо ҳамватанон ва тоҷикони берун аз Иттиҳоди Шуравӣ буд. Вале ҳанӯз ин ҷамъият ба таври бояду шояд шакл нагирифта Иттиҳоди Шуравӣ декабри соли 1991 аз байн рафт. «Ҷамъияти «Пайванд» то моҳи сентябри соли 1992, бо ҳамин ном ба фаъолияти худ идома дод. Сентябрьи соли 1992 бо кӯшиши устод М. Осимӣ аввалин форуми (ҳамоиши) «Анҷумани тоҷикон ва ҳамватанони хориҷӣ», ки дар асоси «Ҷамъияти Пайванд» ташкил гардид, баргузор шуд. Дар ин форум ба чунин натиҷа расиданд, ки дар оянда созмоне бояд таъсис шавад, то пайвандгари тамоми форсизабонони олам бошад. Ҳамин тавр ба вазъи мураккаби кишвар нигоҳ накарда, бо пешниҳоди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 12-уми сентябри соли 1993 ҳамоиши дуҷуми «Анҷумани тоҷикон ва ҳамватанони хориҷӣ» баргузор шуд, ки дар он номи созмон ба «Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – Пайванд» таъдил дода шуд,

ки барои пайванди таърихӣ, забонӣ, адабӣ ва фарҳангии форсизабони тамоми дунё муносиб буд. Дар ҳамин ҳамоиш Сарвари кишвар Эмомалӣ Раҳмонро яқдилона раиси “Анҷумани тоҷикон ва форсизабони ҷаҳон – Пайванд” интихоб намуданд. Бо пешниҳоди муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон академик М. Осимӣ муовини аввал, яъне Раиси Кумтаи иҷроияи он интихоб шуданд. Солҳои 1995-1996 бо раҳбарии устод Осимӣ «Анҷумани тоҷикон ва форсизабони ҷаҳон – Пайванд» ба форуми навбатии дар сатҳи баланд омодагӣ мегирифт, вале афсӯс, ки воқеаи нохуш рӯй дод ва устодро душманони миллат аз байн бурданд [8; 18].

Дар ҳамоиши сеюми «Анҷумани тоҷикон ва форсизабони ҷаҳон – Пайванд», 8-уми сентябри соли 1996, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Раиси «Анҷумани тоҷикон ва форсизабони ҷаҳон – Пайванд» дар суҳанронии худ аз устод Осимӣ чунин ёд намуданд: “Устод Муҳаммад Осимӣ ба ҳайси бунёдгузори ин Анҷуман ва пайвандгари робитаҳои бародарона бо ҳамватанони бурунмарзӣ дар рушди илму фарҳанги Ватани мо хизматҳои шоиста кардааст.

Ин донишманди бузург дар бобати таҳқиқи масъалаҳои фалсафаи табиатшиносӣ, таърихи фалсафа, хусусан афкори илмию фалсафии халқҳои Шарқ, таърихи илм ва адабиёт асарҳои гаронбаҳо навиштааст.

Бо кӯшиши ӯ дар Тоҷикистон чандин семинару симпозиумҳои вобаста ба таъриху тамаддуни халқҳои Ховарзамин барпо гардидааст. Устод Осимӣ ҳамчун ҳайати таҳририя барои таҳқиқи тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ ва сардабири китоби чандҷилдаи ин созмон, ки ба забонҳои умдаи ҷаҳон чоп мешавад, барои ташвику тарғиби тамаддуни халқҳои Шарқ хизматҳои бузург анҷом додааст” [22, с.57].

Ҳамин тавр ба дидаҳо, шунидаҳо, мушоҳидаҳо, таҷрибаҳо, таърихи гуфторӣ, ки ин ҳама пайваста ба фарҳанги суннатӣ аст, бояд аҳаммият диҳем. Устод Осимӣ ҳамеша оид ба фарҳанги суннати тоҷикон тавачҷуҳ зоҳир менамуданд. Бавижа ба инкишофи бахшҳои гуногуни он, ба монанди илми филология диққати бештар меоданд. Дар давраи президенти академияи илмҳо будани Осимӣ (1965-1988) илмҳои забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва фолклоршиносӣ рушд ёфт. Агар ба фаъолияти солҳои 60-80-ум садаи ХХ ИЗА ба номи Рӯдакӣ аҳаммият диҳем, хуб эҳсос менамоем, ки чи қорҳои шоистае анҷом ёфт. Дар ин давра кадрҳои хубе дар ҳамаи соҳаҳои филология ба камол расида, ба масъалаҳои назарӣ ва амалии филологияи тоҷик, ба вижа фолклор, тавачҷуҳ бештар шуд. Ҳамчунин дар он солҳо шӯъбаҳои помиршиносӣ, мероси адабӣ, забон ва адабиёти рус, истилоҳшиносӣ, маданияти суҳан созмон дода шуда, олимони ба дастовардҳои муносиб ноил гардиданд. Устод Осимӣ дар барои таблиғи забон, адабиёт, таърих ба таври қулӣ фарҳанги миллии тоҷикон дар ҳамоишҳои зиёди илмии ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ иштирок ва суҳанронӣ карда, ба таври мунтазам муаррифагари фарҳанги суннати тоҷикон буданд.

То охири умр бо кӯшиш устод ҳамкорӣ бо пажухандагони кишварҳои хориҷӣ бештар шуд. Ба вижа чун раиси президуми ЮНЕСКО дар иртибот ва ҳамкории фарҳанги Тоҷикистон бо кишварҳои дигар устод Осимӣ ҳиссаи арзанда гузоштанд. Дар ин робита мақолаҳои илмии устод дар кишварҳои хориҷӣ чоп шудааст. Дар айни замон суҳанронҳои устод оид ба фарҳанги суннати тоҷикон ҳамеша мавриди тавачҷуҳи олимони хориҷӣ будааст.

Агар бо диққат мероси устодро мавриди омӯзиш ва пажӯхиш қарор диҳем, мебинем, ки роҷеъ ба рӯзгор ва осори шоирон, олимон ва нависандагон аз ҷумла Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳочӣ Бусҳок, Абдурахмонӣ Ҷомӣ, Ибни Сино, Абурайҳон Берунӣ, Алхоразмӣ, Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Боқӣ Раҳимзода, Муҳаммад Иқбол, Султон Умаров, Ақобир Адҳамов, Зариф Раҷабов, Парвиз Нотил Хонларӣ ва дигарон, суҳанҳои нек гуфта, ба мероси онҳо, чун фарҳанги суннатии тоҷикон ва форсизабонон ба таври мунтазам диққат доданд.

Адабиёт

1. Абдулло, З. Садои дили Ҳамоҳанг (Муқола ба академик М.Осимӣ) / З. Абдулло // Ҷумҳурият. – 1996. – 15-уми июн.
2. Абдуллоҳ, С. Зи дурии замонаҳо расидем... (Мусоҳиба бо раиси Кумитаи иҷроия Анҷумани Тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – Пайванд устод М.Осимӣ) / С. Абдуллоҳ // Адабиёт ва санъат. – 1996. – 9-уми сентябр.
3. Академик Муҳаммад Осимӣ ва омӯзиши масоили тамаддуни Осиеӣ Марказӣ (таҳқиқот) / мурағибӣ ва муҳаррири масъул: А. Раҷабов; тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ. – Душанбе: Дониш, 2020. – 868 с.
4. Академик Муҳаммад Осимӣ: ҳамаҷониби таърихи тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон дар замонҳои ҷаҳонишавӣ (таҳқиқот) / мурағиб ва муҳаррири масъул: А. Раҷабов / Тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 968 с.
5. Амонов, Р. Фольклористика и некоторые проблемы взаимообогащения национальных культур / Р. Амонов // Социально-экономический прогресс и расцвет духовной жизни народов Средней Азии и Казахстана в условиях социализма: (Материалы научно-теоретичес. конф. в Душанбе, 13-14 ноября 1984). – Душанбе, 1986. – С. 207-214.
6. Асимов, М. Вступительное слова президента АН Таджикской ССР М. С. Асимова / М. Асимов // Взаимодействие литературы и фольклора (Материалы конференции «Взаимодействие литературы и фольклора народов Средней Азии и Казахстана», Душанбе, 1968 г.). – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 3-5.
7. Бобозода, Т. Умре бо хандаи гулҳо ва гирия созо.... / Т. Бобозода – Душанбе: Ҳумо, 2001. – 124 с.
8. Бобохонов, М. Таърихи мухтасари Анҷумани Пайванд / М. Бобохонов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 200 с.
9. Взаимодействие литературы и фольклора (Материалы конференции «Взаимодействие литературы и фольклора народов Средней Азии и Казахстана», Душанбе, 1968 г.). – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 3-5.
10. Ғафуров, У. Нобиғаи айём / У. Ғафуров. – Хучанд: Нашриёти давлатии Раҳим Ҷалил, 2000. – 370 с.
11. Ёқуб, К. Пайванди дилҳо, пайванди наслҳо (Мусоҳиба бо раиси ҷамъияти «Пайванд» устод Осимӣ) / К. Ёқуб // Тоҷикистон. – 1990. – №2. – С.8-9.
12. Масуми, Н. Итоги работы научной конференции // Взаимодействие литературы и фольклора (Материалы конференции «Взаимодействие литературы и фольклора народов Средней Азии и Казахстана», Душанбе, 1968 г.). – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 235-237.

13. Маъсумӣ, Н. Симпозиуми фолклору адабиёт дар Душанбе / Н. Маъсумӣ, Р. // Тоҷикистони советӣ. – 1968. – 12-уми октябр.
14. Муртазоев, Б. Оташкадаи фарҳанги дӯстӣ (Мусоҳиба бо президенти АИ ҶТ М.Осимӣ) / Б. Муртазоев // Адабиёт ва санъат. – 1984. – 15-уми август.
15. Мусоҳиба бо фарҳангсолор Муҳаммад Осимӣ / тартибдиҳадагон: М.Осимӣ, Ф. Осимӣ. – Хучанд: Хуросон, 2002. – 380 с.
16. Олимов, К. Ахтари дурахшони илм / К. Олимов. – Душанбе: Дониш, 2020. – 100 с.
17. Олимпур, М. Об агар садпора гардад... (Мусоҳиба бо М. Осимӣ) / М.Олимпур // Ҷавонони Тоҷикистон. – 1989. – 24-уми сентябр.
18. Раҳмонӣ, Р. Дидорҳои ёдмон бо академик Муҳаммад Осимӣ / Р. Раҳмонӣ // Академик Муҳаммад Осимӣ ва омӯзиши масоили тамаддуни Осиёи Марказӣ (таҳқиқот) / мурағиб ва муҳаррири масъул: А. Раҷабов. Ба забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ. – Душанбе: Дониш, 2020. – С. 614-634.
19. Раҳмонӣ, Р. Рушди фолклоршиносӣ ва масъалаи таҳияи «Куллиёти фолклори тоҷик» ва саҳми академик М.Осимӣ / Р. Раҳмонӣ // Академик Муҳаммад Осимӣ: ҳамгароии таърихӣ тоҷикону форсигӯёни ҷаҳон дар замони ҷаҳонишавӣ (таҳқиқот) / мурағиб ва муҳаррири масъул: А. Раҷабов / тоҷикӣ, русӣ, англисӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 810-822.
20. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.
21. Раҳмонӣ, Р. Методи сохторшиносии Исидор Левин дар фолклоршиносии тоҷикон / Р. Раҳмонӣ // Суханшиносӣ. – 2022. – №1. – С. 138-151.
22. Раҳмонов, Э. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷ.2. / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – С. 512.
23. Сангин, А. Таърих киштаю ҳосили мост (Мусоҳиба бо академик М.Осимӣ) / А.Сангин // Тоҷикистони советӣ. – 1990. – 1-уми сентябр.
24. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капринов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ.– М.: Советская энциклопедия. – Ҷилди 2. 1969. – 951 с.
25. Ҳалимшо, С. Умри безаволи шоир (Мусоҳиба бо президенти АИ ҶТ М.Осимӣ дар бораи эҷодиёти Хусрави Деҳлавӣ) / С. Ҳалимшо // Тоҷикистони Советӣ. – 1975. – 7-уми сентябр.
26. Ҳамдам, А. Салом, рафиқ президент (Мусоҳиба бо президенти АИ ҶТ М. Осимӣ) / А. Ҳамдам, Д. Атовуллоев // Комсомолии Тоҷикистон. – 1986. – 23-уми феврал.
27. Ҳочимуҳаммад, М. Олим пояи кохи илму фарҳанг аст (Мусоҳиба бо устод Осимӣ) / М. Ҳочимуҳаммад // Илм ва ҳаёт. – 1990. – №8. – С.1-5.
28. Шерхон, У. Тоҷикистон – хонаи умеди тоҷикони ҷаҳон аст (Мусоҳиба бо раиси Анҷумани тоҷикон ва ҳаватанони бурунмарзӣ – Пайванд М.Осимӣ) / У. Шерхон // Нидои ранҷбар. – 1993. – 9-уми сентябр.

Рахмони Равшан

ТАДЖИКСКАЯ ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА И МУХАММАД АСИМИ

В статье описывается вклад устада Асими в развитие традиционной культуры таджиков. То есть, как он добросовестно пыталось решить тот или иной вопрос традиционной таджикской культуры – языка, литературы, истории и другие науки; как он любил свою национальную культуру и пыталась ее защитить; он боролась за то, чтобы показать место традиционной культуры своего народа в истории человеческой цивилизации; он поощрял изучение и исследование различных аспектов таджикской культуры. А так же, устад Асими до конца своей жизни вносил значительный вклад в пропаганду традиционной таджикской культуры на международных конференциях в зарубежных странах. В то же время он своими произведениями изучал и исследовал культурное наследие таджиков.

Автор, основываясь на исторических, литературных и культурных источниках, дает исчерпывающую информацию об академике М. Асими и отмечает его вклад в развитие гуманитарных, точных и естественных наук, современной и традиционной культуры, укрепление национальной идентичности и единства.

Ключевые слова: академик Асими, таджики, традиционная культура, филология, история, фольклор, этнология, устная история, интервью, ассоциация "Пайванд".

Rahmoni Ravshan

TAJIK TRADITIONAL CULTURE AND MUHAMMAD ASIMI

This article highlights the contribution of academician Muhammad Asimi to the development of traditional Tajik culture. That is, how he conscientiously tried to resolve this or that issue of traditional Tajik culture, as well as, language, literature, history, science; how he loved his national culture and tried to protect it. Academician Asimi tried to show the place of the traditional culture of his people in the history of human civilization; he encouraged study and research into various aspects of Tajik culture. Until the end of his life, academician Asimi made a significant contribution to the promotion of traditional Tajik culture at international conferences in foreign countries. At the same time, he studied and explored the cultural heritage of the Tajiks with his works.

The author based on historical, literary and cultural sources about academician M. Asimi gave comprehensive information and mentioned his contribution to the advancement of humanities, exact and natural sciences, modern and traditional culture, strengthening of national identity and unity.

Keywords: academician Asimi, Tajiks, traditional culture, philology, history, folklore, ethnology, oral history, interview, Payvand association.

ТДУ: 008+398тадж+37+78тадж+9тадж+82тадж

Рахимзода Кароматулло

ОБ ЭПИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ ГУРГУЛИСАРОИ (ГУРҒУЛИСАРОЙ)

В статье рассматриваются вопросы формирования таджикского эпоса «Гургули» в контексте других национальных версий, представляющие в целом художественные аспекты взаимодействия культур народов Центральной Азии и Кавказа. Предложены различные точки зрения относительно определения истоков эпоса («Гургули», «Гуругли»), исторического времени его формирования. Эпос распространён на территориях, где на протяжении многих веков совместно проживают ираноязычные (включая таджиков) и тюркоязычные народы (азербайджанцы, казахи, узбеки, туркмены и др.). Данный контекст определяет распространённость эпической традиции в разных национальных формах и наименованиях. Традиция мастер-ученик, наряду с общими явлениями, характерными практически для всех устно-музыкальных культур, предполагает формирование каждой национальной традиции ее школ в соответствии с конкретными местными условиями. Здесь понятие школы в широком контексте подразумевается, как система обучения, а не образования. Важность составляющей этого процесса было наличие двух участников - учителя и ученика. В таджикских горах в прошлые века существовали различные школы пения. Например, в Кулябе школа Хакназар Пирназара, школа Нурали Джирика в Ховалинге, школа Хикмат Ризо в Сари Хосоре и т.д.

Ключевые слова: эпос «Гургули», истоки самобытности, национальные версии, взаимодействие культур, феномен «метатезы», рожденный в могиле.

Эпическое сказание «Гургули» – уникальное явление в музыкальном наследии таджиков. В нем нашли своё художественное отображение легендарные исторические события народов Центральной Азии и Кавказа. *Гургули* в таджикском произношении звучит как *Гӯрғули*. В переводе с таджикского языка означает богатырь (великан), родившийся в могиле.

Эпос представляет собой цикл из 30 связанных дастанов, отличающихся вариантами исполнения представителями разных школ *гургулихони* (в основном на юге Таджикистана). Насчитывают около 150 версий. *Гургулихон* – это исполнитель эпоса, *гургулихони*, *гургулисарои* – исполнение эпоса. Значительный объем дастанов, по мнению некоторых исследователей, превышает поэму Фирдоуси «Шахнаме», которая представляет письменную эпическую традицию [8].

Помимо ираноязычных таджиков, эпос «Гургули» в несколько иных формах, вариантах и названиях распространен среди тюркоязычных народов: Кёроглы (Куроглу) - у азербайджанцев, Гороглы (Гёроглы) - у туркмен, Гороглы (Гуруглы) - у узбеков, казахов и других народов. В этих версиях эпос исполняется в прозаической форме, с отдельными музыкальными и стихотворными вставками, попеременным чередованием прозаического и музыкально-поэтического текстов. Главным героем в азербайджанской традиции является сын слепого Куроглу, а в Средней Азии - у тюркских народов (казахов, узбеков, туркмен) герой именуется

Гургули, имя которого дословно переводится как «рожденный в могиле», «чадо могилы».

В отличие от тюркоязычных вариантов таджикская версия дастанов изложена в поэтической форме и полностью поется в сопровождении музыкального инструмента думбрак (малый дутар) в особой горловой манере, с использованием распева на слог «хи». Как отмечает исследователь Л.Синицына, «Вся сладость гургулихона в особом голосе «хи». Поэтому их иногда называли «хихон» (Хихон – поющий «хи») [10, с.16].

Думбрак - вид дутара, распространенный на юге Таджикистане. Его называют еще «дутори майда» (малый дутар), имеет небольшие размеры, без ладков, используется преимущественно в жанрах фалак, рубоихони, эпической традиции *гургулисарои* и других.

Центральным персонажем эпоса является легендарный герой Аваз-богатырь, чьи подвиги легли в основу рассматриваемой традиции. Каждый образ в эпосе имеет свою мелодию, которая как лейттема неизменно используется во всех дастанах. Эти напевы (свыше тридцати) выражают конкретную тематику (войну, вражду, любовь, печаль, радость, горе и так далее), а также являются характеристикой конкретного персонажа эпоса. Например, мелодию мукоми «Джанг» («Война») исполняют во время описания боевых действий, а муком «Дар асорат» («В плену») - во время попадания главного героя в плен [9, с. 81-82].

Особое значение в осмыслении истоков формирования эпоса Гургули имеет культурное взаимодействие ираноязычных и тюркоязычных народов. Именно в этом этнокультурном соотношении определились разные национальные формы эпоса, где в каждой, в том или ином виде, присутствуют элементы другой традиции.

Основным признаком, обуславливающим существо национальной специфики таджикского эпоса «Гургули» и его принципиального отличия от других версий, является музыкально-поэтическая форма. В развитии данного положения представляется важным обратить внимание, что такой вид эпического сказания восходит к многовековой художественной традиции таджиков, к эпохе иранской культурной общности. Исследователь этого исторического периода, известный таджикский ученый Н. Хакимов на основе анализа многочисленных источников пришел к выводу, что в древнейшие периоды истории предки таджикского народа, пользуясь богатой мифологией, создали не только разнообразные песни и танцы, но и многочисленные эпические циклы, которые нашли отражение в письменном памятнике древних иранцев - Авесте (II-I тысячелетие до нашей эры). Сохранившийся цикл сказаний, связанный с династиями Каянидов – разнообразные песни, объединенные под общим названием «Сыновья великанов» – отражают реальные исторические события, происходившие в Бактрии в IX-VII века до н.э. Бактрия, как известно, это историческая область на сопредельных территориях современного Узбекистана, Таджикистана и Афганистана между горной цепью Гиндукуш на юге и Ферганской долиной на севере [12, с. 328-331].

Представленные сведения свидетельствуют о древних истоках музыкально-поэтических и эпических традиций таджиков. Эти традиции сохранялись и развивались в той или иной форме вплоть до наших дней. Вне этой преемственной связи нет возможности объяснить, почему именно таджикский эпос «Гургули», в отличие от других версий, представлен

полностью в певческой форме с инструментальным сопровождением.

Важной сферой определения национальной специфики эпоса является наличие в нем географических топонимов, имеющих древние таджикские названия. Например, Чамбули Масто́н, Балхубон, Сангтуда. Отметим таджикские по своему происхождению имена – Аваз, Сугдун и ее дочь Зарина, Биби Хилол, Гулширмох, Шерали и т.д. В этом же аспекте приведем названия садов (Ирамбог), птиц (Симург) и животных, в особенности коней (Гули Бодом, Рахш, Ашкар), а также названия мелодий («Туйона», «Навруз», «Мехргони», «Бозаргони»).

Важным направлением в осмыслении специфики эпоса явилось объяснение различий в его наименованиях. В Таджикистане носители эпоса именуют его как Гургули (Гӯрғули). В этом контексте отметим мысль известного таджикского филолога, академика Р. Амонова: сами сказители обозначают эпос как «Гӯрғули» (Gurguli) [1, с. 75].

Используемое название эпоса не имеет тюркских корней: «гӯр» переводится с таджикского как «могила», а «гул» - в переводе с арабского означает «богатырь». Иными словами, Гӯрғули – «герой-богатырь, рожденный в могиле» [11, с. 6].

Относительно распространения корня «гул» в таджикских названиях некоторых селений. Например, в наименовании кишлака «Ғулиён», расположенного в Дарвазском районе Таджикистана, что означает село богатырей - «пахлавонон». Обратим внимание на возможную связь в плане традиций эпического творчества таджиков с древним циклом сказаний «Сыновья великанов», о котором ранее уже упоминалось [12, с. 328-331] в частности, с идеей великана, рожденного в могиле.

Аналогичную позицию занимает филолог Ф. Муродов. Он разъясняет значение имени Гургули и рассматривает его как сочетание слов «гӯр» и «гул» (мифологическое существо, похожее на демона). По мнению исследователя, образ «Пури Гур» в народной сказке Бухары и «Гурзод» в Хорасане - это древние названия таджикских «Гургули» [7, с. 69-76].

Если сравнить два корня в наименовании эпоса, которые используются в таджикской (Гӯр-ғули) и тюркской (Гӯр-уғли) версиях, то надо отметить, что в обеих формах сохраняется таджикский корень «гӯр» (могила). Например, Гороглы (Гороғлы) - у туркмен, Гуругли (Гӯрӯғлы) - у узбеков. Это объективное положение определенным образом свидетельствует о таджикских истоках формирования эпического сказания. Что касается другого корня - «уғли» - здесь можно наблюдать проявление феномена «метатезы»: перестановка букв в произношении названия эпоса («гул» - «уғли»), что характерно для перехода слов из одного языка в другой. Метатеза также встречается, когда слово из одной местной диалектной традиции переходит в другую. Например, в ванчском диалекте таджикского языка Гӯрғули звучит как «Гиргили».

Примером подобной перестановки является древняя таджикская сказка «Гурзод» (в переводе - «рожденный в могиле»), которая, как считает фольклорист Д. Рахимов, перешла в тюркоязычный фольклор народов Центральной Азии, где Гурзод трансформировался в тюркский вариант как Гуруглы [8, с. 59-60] Оглы (углы, оглу, улы) означает сын, Гуругли - сын, рожденный в могиле.

Наряду с исследователями, придерживающихся мнения о таджикских истоках формирования эпоса [3; 4, с. 2-35], есть ученые, которые

предлагают и отстаивают тюркский генезис эпической традиции [5; 6]. В аргументации тюркского генезиса центральное положение занимает идея распространённости этого жанра среди тюркских народов Центральной Азии.

Приведем мнение фольклориста Д. Рахимова, согласно которому таджикский эпос «Гургули» демонстрирует прямую связь с азербайджанскими, узбекскими и туркменскими легендами. Но таджики создали особую музыкально-поэтическую форму древнего эпоса. Автор обращает внимание, что образная сфера эпоса «Гургули» имеет прямые параллели с иранским героем Шахнаме - Кайковусом. Рахимов также отмечает, что таджикская форма «Гургули» превышает по своим размерам азербайджанскую версию [8, с. 75].

Подобные параллели находим в работе видного азербайджанского ученого Т. Мамедова, посвященной особенностям эпоса «Кёроглу». Он приводит мысль ученого М.Х. Тахмасиба, что «имя первого автора – создателя дастана – было Ровшан, псевдоним же его был Кёроглу» [6, с. 134]. Обратим внимание – Ровшан не тюркское, а персидское, таджикское имя, что косвенным образом свидетельствует об иранских влияниях на формирование данной эпической традиции азербайджанцев. В этом аспекте нужно отметить: рассматриваемый эпос также пользуется популярностью в ираноязычных странах (в Афганистане, Иране и Таджикистане). Так, например, в Афганистане бытует таджикская и узбекская, а в Иране – азербайджанская версия эпоса [13].

Относительно исторического периода возникновения эпоса. Таджикский фольклорист С. Аминова предлагает рассматривать возможность формирования эпоса в XIV - XV веках. Ученый указывает на упоминание об Авазе – герое эпического сказания – в «Трактате о Дилкушо» Убайда Зокони (1270-1370), а также о Гайбзодде – главном герое одноименного произведения «Гайбзод» поэта Абдуллоха Хотифи (1453-1520), имеющем определенное сходство с главным персонажем «Гургули» [2, с. 25-37].

Другой таджикский ученый, историк Ч. Асрориён, рассматривая вопросы древности происхождения таджикского эпоса, отмечает прием горлового пения, характерный для исполнительской традиции *гургулихони* [3, с.20-21]. Он приводит стихи великого средневекового поэта Джалолиддина Балхи (1207 - 1273), где упоминается о существовании с древних времен характерного способа пения:

Бонги гардишхой чарх аст, ин ки халк,
Месарояндаш ба танбуру ба *ҳалқ*.

*Звуки вращения небесных тел, этот народ,
На танбуре, издавая горлом звуки поёт.*

Слово *ҳалқ* в переводе с таджикского языка означает горло. Можно предположить, что двустишие Балхи относится к описанию приема горлового пения, используемого исполнителями эпоса «Гургули».

В завершении отметим следующее. Приведенные данные свидетельствует о взаимодействии традиционных культур региона. В этом контексте эпос «Гургули» можно рассматривать как важный источник

исторической информации о взаимовлиянии культур народов Центральной Азии и Кавказа, о формировании и развитии эпических жанров.

Эпос представляет самобытный феномен национальной музыкально-поэтической культуры таджиков, истоки которого восходят к древним общеиранским культурным традициям. Сам эпос сложился как отдельный и самостоятельный феномен во взаимодействии с региональными эпическими жанрами. Он отразил в художественной форме, с одной стороны, общие социальные явления и духовные чаяния народов Центральной Азии, а с другой - древние иранские эпические традиции, запечатленные в фундаментальных литературных памятниках, таких, как «Авеста», «Шахнаме» и других.

Литература

1. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб: (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346 с.
2. Аминова, С. Бозёфт / С. Аминова // Садои Шарк. – Душанбе, 1966. – № 3. – С. 125-137.
3. Асрориён, Ҷ. Гӯрғули / Ҷ. Асрориён. – Душанбе, 2010. – 178 с.
4. Брагинский, И.С. Об изучении эпического творчества народов Советского Востока («Гургули» и «Гэсэр») / И.С. Брагинский // Советское востоковедение. – М., 1955. – №3. – С. 2-35.
5. Короглы, Х.Г. Трансформация заимствованного сюжета (По материалам эпоса народов Ближнего Востока и Средней Азии) / Х.Г. Короглы. – М., 1977. – 25 с.
6. Мамедов, Т. Эпические напевы дастана «Кёроглы» / Т. Мамедов // Музыка эпоса. – Йошкар - Ола: Госкомиздат Марийской АССР, 1989. – С. 133-138.
7. Муродов, Ф. Решаҳои таърихии эпоси халқии «Гӯрғули», «Ғайбзод», «Пури гур», «Гурзод» / Ф. Муродов // Известия АН РТ. Серия филология и востоковедение. – Душанбе, 2010. – №1. – С.69-76.
8. Рахимов, Д. Ҳамосаи «Гӯрғули» ва шинохти он / Д. Рахимов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 143 с.
9. Рахимов, К. Таджикский эпос «Гургули» в традициях исполнительской школы Хикмата Ризо / К. Рахимов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 256 с.
10. Синицына, Л. Звезды светят всем / Л. Синицына. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 176 с.
11. Фатхуллоев, С. «Гурӯғли» не, «Гӯрғули» гуед / С. Фатхуллоев // Адабиёт ва санъат. – Душанбе, 2010. – 1 апрел.
12. Хакимов, Н. Музыкальная культура таджиков: древнейшая, древняя, раннесредневековая история. Книга 1. Социофункциональные аспекты эволюции музыкальной культуры таджиков / Н. Хакимов. – Худжанд, 2001. – 458 с.
13. Sakata, H. L. (U.S.A.) The musical aspects of the Gorgholi epic of Afganistan // II Milletlerarasi Turk Folklor Kongresi bildirileri / H. Sakata. – Ankara, 1983. – P.241-261.

Рахимов Кароматулло

ДАР БОРАИ АНЪАНАИ ЭПИКИИ ГҶРҶУЛИСАРОИ

Дар мақола ташаккули достони «Гурҷули»-и тоҷикӣ дар заминаи вариантҳои дигари миллий, ки дар маҷмӯъи ҷанбаҳои бадеии равобити мутақобилаи фарҳангҳои Осиёи Миёна ва Қарқозро ифода мекунад, мавриди баррасӣ қарор дорад. Оид ба таърифи пайдоиши эпос («Гурҷули», «Гурӯғли») ва замони таърихии ташаккули он нуқтаи назарҳои гуногун пешниҳод шудаанд. Эпос дар ҳудудҳои паҳн шудааст, ки дар он халқҳои эронизабонон (аз ҷумла тоҷикон) ва туркзабонон (озарбойҷонҳо, қазоқҳо, узбакҳо, туркманҳо ва ғ.) асрҳои зиёд бо ҳам зиндагӣ мекарданд. Ин замина дар шакли номҳои гуногуни миллий паҳн шудани анъанаи эпикиро муайян мекунад. Анъанаи устод-шогирд дар баробари падидаҳои умумие, ки аслан ба ҳама фарҳангҳои мусиқии шифоӣ хосанд, ташаккул додани ҳар як анъанаи миллии мактабҳои худро мувофиқи шароити мушаххаси маҳаллӣ пешбинӣ мекунад. Дар ин ҷода, мафҳуми мактаб дар заминаи васеъ, ҳамчун системаи тадрисӣ на таълимиро дар санъати достонсароӣ, бо принсипҳои ҳамкориҳои устод ва шогирд таҷассум менамояд. Дар қӯҳистони тоҷик дар асрҳои гузашта мактабҳои гуногуни иҷрокунандагии гурҷулисароӣ амал мекарданд. Масалан, дар Қулоб, мактаби Ҳақназари Пирназар, дар Ховалинг мактаби Нуралӣ Ҷирик, дар Сари Хосор мактаби Ҳикмат Ризо ва ғ.

Калидвожаҳо: достони «Гурҷули», пайдоиши хуввият, вариантҳои миллий, таъсири мутақобилаи фарҳангҳо, падидаи «метатеза», дар қабр таваллудшуда.

Karomatullo Rahimzoda

ON THE PROBLEM OF FORMATION OF THE TAJIK EPIC TRADITION «GURGHULI»

The article discusses the problem of formation of the Tajik folk epic “Gurghuli” in the context of other national versions. It generally represents the artistic aspects of the interaction between the cultures of the peoples of Central Asia and the Caucasus. Various points of view have been proposed regarding the definition of the origins of the epic (“Gurghuli”, “Gurughli”), and the historical time of its formation. The epic is widespread in territories where Iranian-speaking (including Tajiks) and Turkic-speaking peoples (Azeri, Kazakh, Uzbek, Turkmen, etc.) have lived together for many centuries. This context determines the prevalence of this epic tradition in different national forms and names. The master-disciple tradition, along with the general phenomena characteristic of virtually all oral music cultures, presupposes the formation of each national tradition of its schools according to specific local conditions. Here, the concept of school in a broad context, as a teaching system rather than education in the art of storytelling. The importance of this process was the presence of two participants - a teacher and a student. In the Tajik mountains, in the past centuries, there were various schools of singing. For example, in Kulob, Haqnazar Pirnazar’s school, Nurali Jiriq’s school in Khovaling, Hikmat Rizo’s school in Sari Khosor, etc.

Keywords: Tajik folk epic “Gurghuli”, origins of identity, national versions, interaction of cultures, phenomenon of “metathesis”, born in the grave.

ТДУ: 9тоҷик+008+37тоҷик+24+902/904+551.79

**Сафаров Мунаввар,
Мирзоев Саъдӣ**

АЧИНАТЕППА ВА ҲАҚИҚАТИ ТАЪРИХИИ ОН

Дайри Ачинатеппа боқимондаи ёдгори меъмории дини буддой буда, дар ноҳияи Кӯшонӣён, дар ҳудуди деҳаи Эи Тошбеков, 15 км дуртар аз шаҳри Бохтари вилояти Хатлон воқеъ гардидааст. Дайр дар масоҳати 100x50 метр буда, аз ду қисм иборат аст ва дар маркази ҳар яке ҳавли мураббаъ бо иморатҳо вучуд доштааст. Тӯли баъзе аз иморатҳо 28 ва баландӣ ба 6 метр мерасидааст. Деворҳо бо нақишу нигораҳо оро дода шуда, дар болои суффаҳои назди деворҳо ва тоқҳо муҷассамаҳо қарор доштаанд. Дар роҳрав болои суффаи ҳамвор муҷассамаи Буддо бо тӯли 13 метр дар ҳолати нирван(хобида) қарор доштааст. Дар ин ҷо аз соли 1961 бостониносон бо роҳбарии Б. А. Литвинский ва Т. И. Зеймал ҳафриёт гузаронда, соли 1973 таҳқиқи онро ба итмом расондаанд.

Натиҷаҳои кӯшишҳои муҳаққиқон доир ба ин мавзӯ ҳануз баҳснок аст. Муҳаққиқи тоҷик Ҳазрат Сабоҳӣ хатоҳои як қатор муҳаққиқон, аз ҷумла А.Марик, И. Гершевич, В. Лившиц ва дигаронро фош намуда, таъйид ба он дорад, ки агар дар замонаш ин муҳаққиқон, хусусан В. Лившиц сангнавиштаи Сурхкӯталро дуруст хонда тарҷума мекард, бумӣ, пайрави Зардушт ва посдори оини Каёниён будани Кӯшонӣён, ҳамчунин, ба забони дарӣ будани каломҳои онҳо ҳанӯз солҳои 60-уми асри гузашта ҳалли худро меёфт.

Мо ба он назарем, ки омӯзиши ва таҳқиқи ин масъала аз ҷониби муаррихону бостониносон дар асоси омӯзиши дақиқи катибаву сангнавиштаҳо аз нав ба роҳ монда шавад, то ҳақиқати таърихӣ рӯшан гардад.

Калидвожаҳо: *дайри буддой, маъбад, ҳафриёт, муҷассама, катиба, сангнавиштаҳо, бостониносонӣ, бозёфт, деворҳои ҳифозатӣ,*

Мувофиқи таҳқиқи бостониносон дайри буддоии Ачинатеппа то нимаи дууми садаи VII ва ибтидои садаи VIII ғаъолият доштааст. Маъбад дар роҳи бузурги абрешим аз Балх ба тарафи шаҳрҳои Шумон (Ҳисор), Вашгирд (Файзобод), Ғуркан (Ғарм), Чин, Хулбук, Фархор, Бадахшон, Ҳиндустон ҷойгир аст ва ба тоҷирони буддоии ҳинду чинӣ хидмат мерасонд.

Аслан, онро Тошбек ном шахсе соли 1940 зимни подабонӣ “кашф” кардааст. Ҳангоми аз болои теппа гузаштан пойи гове фуру меравад. Тошбек осемасар говро бо тамоми кувва берун мекашад ва ҳамон лаҳза хоки зерини фуру рафта, худ ба қаъри чуқурӣ меафтад. Ӯ бо пароканда шудани чангу ғубор муҷассамаи бузургеро, ки хобида будааст, мебинад ва онро чин пиндошта, аз тарси он, ки мабодо бедор нашавад, бо дастонаш дахонашро пӯшиду меҳаҳад фирор кунад. Вале дар пасаш чинҳои зиёди ҳамқадашро дидааст, ки ӯро ихота карда, бо хашму ғазаб менигаристанд. Тошбек беҳудона дод задасту ба болори нимшикаста часпида, худро аз он тангно ба берун ҳаво додааст. Аз болои теппа ғелида сараш ба деворе бархурда, аз хуш меравад. Чун ба хуш меояд, аллакай торикӣ фаро расида будааст. Ӯ афтону хезон ва

гирён ба хона мерасад ва чун бухтзада қад-қад парида: “ачина-теппа... теппа – ачина... ачина-теппа” гӯён хазён мезанад. Муллои деҳа чанд рӯз ӯро дуо мехонад ва ба сокинони деҳа таъкид мекунад, ки дигар ба “Ачинатеппа” нараванд. Ҳамин тавр, ин мавзёе номи Ачинатеппаро гирифтааст.

Аз соли 1961 Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистони ҷанубӣ бо роҳбарии Б. А. Литвинский ва Т. И. Зеймал мунтазам ҳафриёт доир карда, соли 1973 таҳқиқи онро ба итмом расонданд. Тибқи ин ҳафриёт Ачинатеппа бинои росткунҷашакли 100×50 метр ва баландиаш 6 метр буда, аз ду қисми мутаносиб иборат аст ва бо роҳрав қисмҳо ба ҳам пайваст мешаванд. Қисмҳоро дар рафти таҳқиқ шартан «дайр» ва «маъбад» номгузорӣ кардаанд. Дар миёни «дайр» ва «маъбад» айвон ҷой дорад. Иморати ҳар як қисми бино аз рӯи тарҳи сохтмони чорайвона аз поҳса ва хишти хом бино ёфта, таҳкурсии он аз хишти пухта сохта шудааст. Фарши хучраҳо, рӯи ҳавлӣ ва девори биноҳои ибодатгоҳ бо хишти пухта рӯйкаш шудаанд. Равокҳо камбар ва биноҳо гумбаздор будаанд. Дар маркази нимаи «дайр» ҳавли чоркунҷае ҳаст (19×19 м), ки дар атрофи он хучраҳо, ибодатгоҳ, толор ва биноҳои хоҷагӣ ҷой гирифтаанд. Ҳамаи ин биноҳоро роҳрав ба ҳам мепайваст. Ороиши меъмории ибодатгоҳи дайр мураккаб буда, шифту девор нақшу нигор ва мучассамаҳои бисёр дошт. Ҳангоми ҳафриёт пораҳои мучассамаи калони баландиаш 4 м, ки дар маркази бино воқеъ буд, ёфт шуд. Поини деворҳо, рӯи суффаҳо ва пояи ҳайкалҳо бо нақшу нигор оро дода шуда, дигар биноҳои «дайр» ва хучраҳои роҳибон намуди одӣ доштанд.

Дар яке аз роҳравҳо мучассамаи 13-метраи якпахлӯ хобидаи Буддо дар ҳолати нирвана (хобида) ва дар тоқчаҳо мучассамаҳои хурди буддоии нишаста ёфт шуданд. Мучассамаҳоро аз гил сохта, рангубор додаанд. Тасвири Ачинатеппа дар асоси анъанаҳои наққошии ҳамон замони Осиёи Миёна иҷро шудаанд.

“Шумораи ҳайкалҳои зиёди буддо, суратҳои бешумори он ва сохти маъбад равшану возеҳ исбот мекунад, ки Ачинатеппа дайри буддоист ва мувофиқи тамоми маҷмуи мадракот, аз ҷумла маълумот оид ба тангаҳо ба асри V11 ва аввали асри V111 нисбат дорад [2, с. 276].

Дар вақти ҳафриёти Ачинатеппа бисёр бозёфти шайъӣ - сафол, маснуоти шишагӣ, филиззӣ ва сиккаҳо ёфт шуданд. Хусусан сиккаҳо ҷолиби диққатанд. Ачинатеппа тақрибан сад сол дар истифода будааст ва тахминан солҳои 40 садаи VII дар рафти истилои арабҳо тадриҷан хароб гардидааст.

Назар ба андешаи Б. А. Литвинский ва Т. И. Зеймал тамоми қисмҳои бинои Дайри Ачинатеппа аниқу дақиқ мутаносиб буда, асоси таносуби байни қисмҳои иншоот афрохта будани тарҳи чорайвон мебошад. “Баъди пирӯзии Ислон ҳам, дар давраҳои асрҳои миёнаи мутараққӣ дар баъзе иншоотҳои осии Миёна тарзи меъмории чорайвон ба назар мерасад, ки ин аз робитаи дайри буддоии сангҳарама ва мадрасаи асримиёнагии Осиёи Миёна шаҳодат медиҳад” [12, с. 192]. Ҳафриёти Ачинатеппа аҳамияти илмӣ дорад. Ачинатеппа нахустин ёдгории буддой дар Осиёи Миёна аст, ки ба андешаи олимони соҳа пурра таҳқиқ шудааст. Вале, ба андешаи мо ҳануз таҳқиқоти он ба пуррагӣ ба анҷом нарасидаву мадракҳои лозима ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд.

Мавриди зикр аст, ки бо ибтикори Созмони илмӣ, омӯзишӣ ва фарҳангии Милали Мутаҳид (ЮНЕСКО) ва бо сармояи Сандуқи Амонати Жопун дар соли 2005 Кумитаи байналмилалӣ илмӣ барои ҳифзи осори Ачинатеппа таъсис ёфт. Ин созмон дар моҳи майи соли 2005 бо мусоидати

бостоншиносон ва донишҷӯёни тоҷик дар ин минтақа корҳои тармим, поксозӣ ва бунёди деворҳои хифозатиро шуруъ кард. Дар зарфи се сол корҳои хифозат ва мустанадсозии осори бостонии Ачинатеппа комилан ба анҷом расид. Барои анҷоми ин корҳо Кумитаи байналмилалӣ илмӣ оид ба тарҳи хифозат аз Ачинатеппа 700 ҳазор доллари амрикоӣ чундо кард. 12 декабри соли 2005 дар як ҳамоиш дар шаҳри Душанбе, аз натоиҷи иҷрои ин тарҳ гузориш дода шуд. Назар ба гуфтаи Кунио Ватанабе, бостоншиносии японӣ, ки якҷо бо бостоншиносони Пажӯҳишгоҳи таърихӣ бостоншиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва донишҷӯёни Донишгоҳи фаннии Тоҷикистон дар Ачинатеппа корҳои хифозат ва таҳкимсозиро анҷом доданд ва тамоми деворҳо ва қисми дохилии маъбади буддой дар ин маҳалл рӯпӯш гардид. Дар ҳамоиш бостоншинос Кунио Ватанабе таъкид кард, ки азбаски осори бостонии Ачинатеппа дар наздикии заминҳои киштшаванда воқеъ гардидааст, бар асари об девор ва дохили ибодатгоҳ шӯра гирифта, бархе аз қисмҳо хароб шудаанд. Бостоншиносон дар чорҷӯби ин тарҳ ба василаи хишти хом ва гил атрофи деворҳои ибодатгоҳро комилан пӯшондаанд. Дар чараёни тармиму поксозии ибодатгоҳи буддой ва бунёди девори хифозатӣ ашъи мухталифи бостонӣ, назари пораҳои ашъи кулолӣ, чароғи равшанӣ, пораҳои мучассамаҳо ва сиккаҳои сӯроҳдор пайдо шудааст. Ба андешаи Кунио Ватанабе, ин амр бостоншиносонро водор кардааст, ки дар оянда корҳои ҳафриётиро дар Ачинатеппа идома диҳанд. Мавриди зикр аст, ки аз соли 1975 корҳои ҳафриётӣ дар Ачинатеппа мутаваққиф шуда, бо гузашти солҳо бахше аз ин осори бостонӣ рӯ ба харобӣ оварда буд.

Мувофиқи иттилои дафтари намояндагии ЮНЕСКО дар Тоҷикистон, осори бостонии Ачинатеппа ба Феҳристи муқаддамотии Осори Ҷаҳонии ЮНЕСКО шомил шуд ва дар назар аст, ки дар ояндаи наздик ин осор ба Феҳристи Осори Ҷаҳонӣ шомил шавад.

Тибқи осори ёфтшуда тавассути бостоншиносон нишонаи бутпарастӣ ба сеҳазорсолаи пеш аз милод бармегардад ва аз қадимтарин ойин аст. Бархе аз бостоншиносон дар осори Калда ва Бобул аз 3000 сол пеш аз милод мучассамаҳое ёфтанд, ки нишонаи бутпарастии ақвоми пешин аст. Гарчи наметавон таърихи дақиқе барои бутпарастӣ муайян кард, вале метавон гуфт, бутпарастӣ ойини қадим аст. Зеро қуҳантарин паёмбар, ки таърихаш барои мо нақл шуда, ҳазрати Нӯҳ (а) аст, ки бинобар шаҳодати Қуръони Карим иқдом ба радду инкори бутпарастон кардааст. “Мавриди зикр аст, ки бутпарастӣ навъе аз таҳриф дар ақидаи фитрии худопарастӣ аст ва фирати худопарастӣ ҳамвора дар миёни инсонҳо буда, таҳрифи он дар миёни афроди нодон пайваста вучуд дошта аст. Бинобар ин, таърихи бутпарастиро метавон аз қадимтарин динҳо донист” [8, с.112].

Бутпарастӣ оини роиҷи араб пеш аз ислом буд. Ба гуфтае пас аз сукунати ҳазрати Исмоил дар Макка ва фузун ёфтани фарзандонаш он ҷо барои зиндагӣ танг шуд. Ва ногузир ба атроф кӯч бастанд ва ҳар қадам қитъаи санге аз ҳарам барои бузургдошти он бо худ бурданд ва онро тавоф мекарданд, то ба тадриҷ маъбудии онон шуд.

Бояд тавачҷух дошт, ки аксари мардуми дунё дар тӯли таърих бутпараст будаанд. Ҳоло садҳо миллион бутпараст дар шарқу ғарби ҷаҳон вучуд дорад.

Бути Ҳубал асоситарин бути Макка буд ва дар миёни мардум, чунон бар соири бутҳои Макка соя афканда буд, ки гумон меравад, дилбастагии мардум ба ин бут монё бар сари роҳи пазириши Аллоҳ(Ҷ) буд. Манот ва Узо

духтарони Лот маҳсуб мешуданд ва ба унвони шафиёне барои наздикӣ ба Хубал парастии мешуданд. Масҷиду-л-ҳаром дар миёни шаҳри Макка ба дарозӣ афтада, тӯлаш аз мағриб ба машриқ аст. Хонаи Каъба васати сахни бузург ва шинзоре қарор дошт. Ин ҷо хонаи Худо ва хонаи Хубал аст. Ин хонаи мураббаъи мустатил (дарозрӯя), тӯлаш аз шимол ба ҷануб ва дар тарафи шарқии он санге сиёҳ андар аст, ба дарозии як даст ва чаҳор ангушт ва ба арзи ҳашт ангушт. Номаш Ҳачару-л-асвад аст. Рӯ ба рӯи Ҳачару-л-асвад ду бут ба номи Асоф ва Ноила дида мешуд.

Ривояти ин ду бутро чунин овардаанд: «Марде бо номи Асоф фарзанди Суҳайл ва зане бо исми Ноила духтари Зиёб достони ишқашон боло гирифт. Рӯзе даруни Каъба беихтиёр якдигарро дар оғӯш гирифтанд ва бӯсиданд, чун бӯсаи онҳо аз роҳи шаҳват буд, ҳамон гоҳ санг шуданд. Мардум ин ду мучассамавро ба намунаи интиқоми илоҳӣ нигоҳдорӣ карданд. Кам-кам онҳоро парастии намуданд ва фикри дунболаи онро аз ёд бурданд. Дар ҳақиқат ишқбозии онҳоро дӯст доштанд ва охируламр ҳамонро парастии карданд!» [7, с. 186].

Дайри буддоии Ачинатеппа дар замон давлатдорӣ Кӯшониён бунёд гардидааст. Шоҳаншоҳии Кӯшониён давлати қадимаест, ки тахминан дар асрҳои I-III милодӣ вучуд дошта, сарзамини Осиёи Миёна, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустони Шимоливу Туркистони Шарқиро фаро мегирифт [4].

Асосгузори он халқи бодиягарди ҳиндуэронии тахорӣ (хитой-*йучӣ*) маҳсуб меёбанд. Тахориҳо аз *хуннҳо* (с. 177 то милод) ва баъдтар аз қабилаи *усунӣ* (пас аз с. 155 то милод) шикаст хурда, аз сарзамини Туркистони Шарқӣ ба Мовароуннаҳр муҳоҷират карданду подшоҳии Юнону Бохтарро соли 145 то милод барҳам доданд. Соли 124 то милод тахориҳо зидди давлати Портчанг карданду ба подшоҳи он – Артабони II (сс. 128-124 то милод) шикасти муҳлик расонданд. Пас аз он тахориҳо тамоми сарзамини Бохтарро забт карданд. Страбон дар «Чуғрофия»-и худ дар бораи он воқеаҳо чунин навиштааст: «Аксарияти скифҳо — аз баҳри Каспий сар карда, *дахҳо* гуфта мешаванд. Қабилаҳоеро, ки дар шарқ аз онҳо зиндагӣ мекунанд, массагетҳо ва сакоиҳо меноманд. Ҳамаи дигаронро скифҳо меноманд, ки он номи умумиашон ҳаст, лекин ҳар як қабилаашон низ номи махсус дорад. Ҳамаашон кӯчманчиён мебошанд. Аз ин кӯчманчиён, махсусан онҳое машҳур гардиданд, ки аз юнониён Бохтарро кашада гирифтанд, яъне *асиҳо*, *пацианҳо*, *тахориҳо* ва *сакараулҳо*, ки аз ноҳияи соҳили дигари Яксарт кӯчида омаданд ва макони онҳо дар шафати сарзамини *сакоиҳо* ва инчунин хоки *сугдиён* ҷой дошт, ки дар дасти *сакоиҳо* буд» [3, с. 186].

Бохтар баъди торумори шоҳии Юнону Бохтар ҳолати парокандагии сиёсиро аз сар мегузаронд. «Даҳя – ҳокими олий надорад, - навиштааст, дипломату мусофири хитой Чжан Цян, – ҳар як шаҳр аз тарафи ҳокими худ идора карда мешавад. Сарчашмаҳои минбаъда – «Таърихи хонадони Хан (Ханьшу)» ва «Таърихи хонадони хурди Хан (Хоуханшу)» – барои аллакай ҷойгиршавии кӯчманчиён ба маркази Бохтар хабар медиҳад. Хоуханшу хабар медиҳад, баъди забти Бохтар кӯчманчиён ба 5 вилоят тақсим шуданд ва яке аз онҳо – Гуйшуан (Кӯшон) – қисмҳои боқимондаи кӯчманчиёнро ба худ тобеъ кард» [1.с.312].

Аксари саҳифаҳои таърихи инсоният далолат мекунад, ки мамлакатҳои Шарқ ва Ғарб бо ҳам алоқаи зич доштанд. Дар таърихи Ҳиндустон, Афғонистон, Покистон, Осиёи Миёна ва Эрон давраи Кӯшониён ҷои махсусро

ишғол мекунад. Давраи Кӯшон натанҳо давраи бузург дар таърихи халқҳои номбаршуда, балки давраи барҷастаи инкишофи таърихи маданияти Шарқ ва, умуман инсоният аст. Зиёда аз 2 ҳазор сол пеш Осиёи Миёна ва Ҳиндустони Шимолӣ, Покистон, Афғонистон ва Эрони Шарқӣ ба таркиби як давлат муттаҳид карда шуданд. Империяи бузург дар он вақт аз соҳилҳои баҳри Арал сар шуда, то уқёнуси Ҳинд тӯл мекашид ва дар қатори империяҳои бузурги Рим, Парфия, Хитой ҷойгир шуда буд. “Инқирози ҳокимияти Юнону Бохтар ва ба арсаи сиёсат омадани сулолаҳои ҳокимони кӯчманчӣ, хотима ёфтани хонадони шоҳии юнонинаждо ифода мекард. Барои салтанати шоҳони маҳаллӣ имконият фароҳам омад. Марҳилаи Кӯшони кабир ба нашъунамои иқтисодиёт, фарҳанг, санъат, шароити нисбатан осудаи ором фароҳам овард. Вусъати робитаҳои байналхалқӣ аз асрҳои 2–1 пеш аз милод то охири садаи IV милодӣ тӯл кашид” [2, с. 148].

Таърихи сиёсии шоҳии Кӯшон кам омӯхта шудааст. Кӯчманчиён баъди тасхири Бохтар ба 5 мулк тақсим шуданд. Яке аз мулкҳои йўҷиҳо Гуйшуан – Кӯшон чор қаламрави дигарро ба худ тобеъ намуд. Маводи нумизматикӣ шаҳодат медиҳанд, ки шоҳигии Кӯшон дар замони Герай ном ҳоким барпо шудааст. Герай, падари Кучула Кадфиз (Кудзула Кадфиз I) – асосгузори давлати Кӯшони кабир будааст. Манбаи хаттии Чинӣ «Хоуханшу» дар бораи истилои Бохтар аз тарафи кӯчманчиён ва 5 мулки он хабар додааст. Вай барои якумин подшоҳи бузурги Кӯшон Кудзула Кадфиз I чунин нақл мекунад:

«Ба гузашти зиёда аз 100 сол ҳокими Гуйшуан (Кӯшон) Киочўкў (Кудзула Кадфиз I) чор қабилаи дигарро тобеъ кард ва худро подшоҳ хонда, "Гуйшуанӣ" ном гузошт. Вай бо Анси (Порт) чангид, Гаофу (Газна), Пуду (Паропамис) ва Гибинро (Кашмир) забт кард ва онҳоро ба қаламрави худ ҳамроҳ намуд. Киочўкў дар синни 80-солагӣ вафот кард». [2, с. 150].

Ҳамин тариқ, ҳанӯз дар аҳди Кучула Кадфиз, ки онро ғолибан Кадфиз I меноманд, ҳоки давлати Кӯшон ҳам васеъ шуд. Масоҳати давлат аз ҳудуди Бохтар берун рафта бисёр ноҳияҳои дигарро дар бар гирифт. “Тадқиқи тангаҳо нишон медиҳанд, ки унвони Кадфиз I аз ябғу (сарвар) сар шуда, то «подшоҳи аъзам» ва «шоҳаншоҳ» тадриҷан боло рафтааст. Мулкҳои соҳили рости Амударё, Ориё ва Заранг дар замони Кучула Кадфиз ба ҳоки давлати ӯ ҳамроҳ буданд. Вале чараёни ташаккули давлати Кӯшони бузург дар аҳди Кучула Кадфиз комилан ба итмом нарасид» [2, с. 151].

Худи вилояти Кӯшон тахминан дар сарзамини шимолтар аз Амударё (вилоятҳои Хатлону Сурхондарёи Тоҷикистону Ўзбекистони ҳозира) воқеъ будаасту вилоятҳои йўҷиҳои дигар сарзамини Афғонистони ҳозира ишғол менамуданд. Аз навиштаҷоти хиндизабоне рӯи сиккаҳо, ки аз номи Кадфиз зада буданд, маълум аст, ки футухоти Кучула Кадфиз дар ҷануб то сарзамини Ҳиндустон расидааст. Набераи Кучула – Вима Кадфиз (ё Кадфиз II – тахминан охири асри I ва ибтидои асри II милодӣ) – истилогарии падарқалонашро давом дода, қисми зиёдтари Ҳиндустони Шимолӣ ба дасташ даровард. Аммо давраи равнақи баландтарини давлати Кӯшон ҳукмронии писари Вима Кадфиз – Канишка (тахминан асри II милодӣ) будааст. Канишка ҳукуматашро қариб ба тамоми Ҳиндустони Шимолӣ, Покистон, Афғонистон, қисми бузурги Осиёи Миёна ва ба Туркистони Шарқӣ васеъ карду пойтахти давлаташро ба шаҳри Пешовар кӯчонд. Канишка ҳам дини буддоиро қабул карда, ба паҳншавии он мусоидат кард.

Заволи давлати Кӯшонро бо таҷовузи давлати ҷавони эронии Сосониён вобаста мекунад. Муаррих Табарӣ менависад: “Он гоҳ аз Савод сӯи Истахр рафт (манзур Ардашери I аст)... ва аз он ҷо оҳанги Абаршаҳру (Нишопур) Марв кард ва аз он ҷо сӯи Балху Хоразм рафт, ки мучовири Хуросон буд. ...фиристодагони шоҳи Кӯшон ва... ба итоат пеши вай омаданд. Аз ин бармеояд, ки нахуст аз Сосониён Ардашери I (сс. 222/227 – 240 милодӣ) Марву Балху Хоразмро «то ҳудуди аксои Хуросон» забт кардааст” [11, с. 538].

Ҳарчанд баъзе таърихшиносон ба ин маълумоти Табарӣ эътимод намекунад, маълум аст, ки давлати Кӯшон муборизаро зидди подшоҳии Сосониён давом дода натавонисту тахминан дар садаи III милодӣ пароканда шуд.

Дар тангаи тилоии Канишка бо хуруфоти юнонӣ-бохтарӣ «Шаонано шао Канешки Кошано», яъне «Шоҳаншоҳ Канишка Кӯшон» навишта шудааст.

Соли 1993 дар вилояти Бағлони Афғонистон як навиштаҷоти рӯисангӣ ёфта шуд, ки онро «Навиштаҷоти Работак» номиданд. Ин навиштаҷот бо забони бохтарӣ буда, дар он подшоҳони аввалини Кӯшон то Канишка – Кучула Кадфизро чун бобокалон Вима Такторо – бобо ва Вима Кадфизро ҳамчун падар зикр шудаанд.

Кӯшониён аз ниёғони тоҷикон мебошанд, ки шоҳигарии онҳо аз садаи II то 4 милодӣ идома ёфтааст. Эмомалӣ Раҳмон давраи ҳукмронии Кӯшониёнро «ҳалкаӣ заррини таърихи халқи тоҷик» [6, с. 235] номидааст. Дар забони портӣ (парфиёӣ) – Кӯшоншаҳр номида мешудааст.

Дар замони Кӯшониён забонҳои кӯшонию бохтарӣ ва лаҳҷаҳои он, ки ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ мансуб мебошанд, роиҷ будааст. Ҳамчунин забоншиносон аз рӯи боқимондаҳои навиштаҷоти гуногун аслияти ҳуди забони кӯшониро низ муайян намуда, онро ба зергурӯҳи шимолии забонҳои шарқии эронӣ мансуб донистаанд.

Муттаҳидшавии панҷ қabilaи Кӯшонӣ дар водии Вахш сурат гирифтааст. Тибқи баъзе маълумоти таърихӣ, шоҳигарии Кӯшониён аз ҷониби қabilaҳои ҳиндуаврупоӣ «тоҳарҳо» асос гузошта шудааст. Сиккаҳои аввалин шоҳаншоҳи Кӯшонӣ, ки Ҳерай – Санаб ном дошт, маҳз аз водии Вахш пайдо шудаанд.

Шаҳрҳо аз ҳудуди Бохтар ё баъдан Тахористон маҳз дар давраи Кӯшониён ривочу раванк ёфтаанд. Аз ҷумла, дар ҳудуди мамлақати мо ба замони Кӯшониён димнаҳои Кайкубодшоҳ дар ноҳияи Кубодиён, Теппаи Шох дар ноҳияи Шаҳритуз, Кухан–Қалъа дар ноҳияи Чайхун, Ҳалқачар дар ноҳияи Хуросон (собик Ҷозималик), Ғаравқалъа ва Тамошотеппа дар ноҳияи Ёвон, Саксанохур дар ноҳияи Фархор, Қалъаи Чармгарони Поён (Қалъаи Мир) дар шаҳрҳои Кӯлоб, Шаҳринав, Душанбеи қадим дохил мешаванд.

Доир ба давлати Кӯшониён сарчашмаҳои зиёди таърихӣ ва ҷуғрофӣ маълумот дода, бори аввал бо ташаббуси аллома Б. Ғафуров дар Душанбе ва Кобул симпозиуми байналмилалӣ доир шуда, олимони бостоншинос ва таърихшиносон дар бораи ин макони ҷуғрофӣ маълумоти зиёдеро дар шакли рисола ва мақолаҳои илмӣ интишор дода, баъдҳо дар ин мавзӯ китобҳои алоҳида низ ба ҷоп расониданд, китобҳои пайдоиш ва ташаккули давлати Кӯшониён васеъ тасвир гардидааст.

Андешаҳои фарҳангшинос, номзади илми санъатшиносӣ, муҳаққиқ Ҳазрат Сабоҳӣ, ки хатоҳои як қатор муҳаққиқон, аз ҷумла А. Марик, И.

Гершевич, В. Лившитс ва дигаронро фош менамояд, ниҳоят омӯзанда ва қобили дастгирист. Ҳазрат Сабоҳӣ таъйид ба он дорад, ки “агар дар замонаш муҳаққиқони номбурда, хусусан В. Лившитс сангнавиштаи Сурхкӯталро дуруст мехонду тарҷума мекард, масъалаҳои марбут ба бумӣ будании Кӯшонӣён, пайрави Зардушт ва посдори оини Каёниён будани эшон ва ба забони дарӣ будани каломи онҳо солҳои 60–уми асри гузашта ҳалли худро меёфт” [10]. Ба қавли ӯ, мутаассифона дар мутолиаи онҳо ғалатхонии фаровон ба назар мерасад. Аз сӯйи дигар, фақат сангнавиштаи Сурхкӯтал (соли 1957) мавриди баррасӣ (на таҳқиқ) қарор гирифтааст. Сангнавиштаҳои дигарро касе муфассалан нахондааст. Маълум аст, ки дар катибаҳо бо алифбои юнионисос, матнҳо бидуни фосила миёни вожаҳову ҷумлаҳо навишта шудаанд. Онҳое, ки сангнавиштаи Сурхкӯталро мутолиа кардаанд, аз ҷумла А. Марик, И. Гершевич, В. Лившитс дар шиноخت ва чудосозии вожаҳову маънидоди онҳо ба ғалатҳои фоҳиш роҳ додаанд. Онҳо аз катибаи Сурхкӯтал мазмуноро берун овардаанд, ки чунин чизе (яъне, хушксолӣ, харобии қасру маъбад, бозсозии онҳо, қандани чоҳи об ва ғайра) вучуд надорад. Зимнан, сангнавиштаҳо ба муносибати корномаҳои шохон дар санг ҳақ мешуданд. Магар қандани чоҳ ҳам корнома махсуб мешуд? Муҳаққиқони мазкур забони сангнавиштаи Сурхкӯталро таҳрирӣ, бохтарӣ, балхӣ гуфта бошанд, В. Лившитс, ки соли 1964 ин катибаро барои китоби В. Массон ва В. Ромодин «Таърихи Афғонистон» (ибора аз ду ҷилд) дубора хондаву тарҷума кардааст, забони онро «прото пашту» менамояд. Аз ин катиба Ҳазрат Сабоҳӣ танҳо як мисол меорад: Эй дой (омӯзгор, раҳнамо)-и роохшону неконом! (хитоб ба Ахурамаздо). Магар ин забони паштуест?! –суол медахад муаллиф. Ин сангнавиштаҳо бо забони қадими d’ari (ориёӣ) навишта шудаанд, ки Сомониён номи онро эҳё кардаанд. Касе аз муҳаққиқони номбурда, ҳамчунин Н. Саймс–Вилиям (Лондон) аз уҳдаи хондани сангнавиштаҳои Кӯшонӣён набаромадааст ва пай набурдааст, ки дар алифбои юнионисоси гузаштагони мо (дар пайравӣ ба алифбои оромии собиқашон) садонокҳои кӯтоҳи а, и, у, е навишта намешуданд. Ҳамчунин пай набурдаанд, ки катибаҳо ба усули хитобӣ зикр гардидаанд. Мисол: Сутурго Конишако Кӯшоно, амсоли «Шоҳо, гетиғурӯзо, додгустаро, тахту тоҷат поянда бодо!». Дар замони Сомониён бинобар ин ҳам исму ҳам феълҳо дар охир «о» мегирифтанд. Муҳаққиқ менависад, ки “вақте сангнавиштаи Сурхкӯталро хондам, маълум гардид, ки қасру маъбади зардуштии мусаммо ба Аноҳито бо фармони шохоншоҳ Меҳромон Конишаки Кӯшон, яъне писари Хубғуҳаршоҳ Конишаки Кӯшон бунёд шудааст. Дар катиба шукӯҳу ҳашамати қасру маъбад, тасвири барқади шоҳ, зинаҳои дарозу баланди бино тавсиф мешавад, суҳанони шоҳ дар бораи ҳамосаофаринии ӯ, гузоштани мучассамаҳои бузург («девотан»)-и қаҳрамонон ва дини расмии Кӯшонӣён – дэини ахшатрик (аз авестоии хшатра – подшоҳӣ) ва аревик (ориёӣ) оварда мешавад.

- Шохони кӯшонӣ аз Фарниёрод Котвил Кадфисшоҳ гирифта, то Кӯшоншоҳ Озарвону Варҳуман ва дигарон зардуштӣ будаанд, ҳеҷ вақт ба Буддо имон наовардаанд. Худашон унвони мӯбади мӯбадонро доштанд. Масалан, дар катибаи Сурхкӯтал Меҳромон Конишаки Кӯшонро «Суғдо могопед», яъне муғопади Суғд гуфтаанд»[10].

Ҳазрат Сабоҳӣ аз он изҳори таассуф мекунад, ки бар чӣ асос таърихшиносони мазкур ҳатто тавонотарин шоҳаншоҳи кӯшонӣ Канишка (яъне, Хубғуҳаршоҳ Конишаки Кӯшон)-ро буддоии ашаддӣ пиндоштаанд.

Ба андешаи мавсуф, мутаассифона, муҳаққиқони аввалину охирини сангнавиштаи Сурхкӯтал бо ғалатхониҳои худ таърихшиносонро ба бунбаст бурдаанд ва ҳанӯз ҳам ақидаи ғайрибумӣ ва ғайризардуштӣ будани Кӯшонӣ аз сари ағлаби таърихшиносон дур нарафтааст. Худи Хубғуҳаршоҳ Конишаки Кӯшон дар катибаи бузургаш, ки дар соли 1993 аз тарафи мардум ёфт шудааст, зикр мекунад, ки Аноҳита бо хости Ахурамаздо ба вай фарри шоҳаншоҳӣ ва унвони «соия Худо»-ро тақдим доштааст. Аноҳитаро дар сангнавиштаҳои Кӯшонӣ бо номҳои нана (модар дар ғӯиши Бухоро), бэйи (модар дар ғӯиши Самарқанд), момо ва мома (дар ғӯиши минтақаҳои дигар) низ ба забон мегиранд. Шақли Нанобаго–модархудо ҳам ба назар мерасад.

Ҳамчунин дар сангнавиштаи Хубғуҳаршоҳи Кӯшонӣ ва катибаи Дашти Навор номҳои шоҳзодагон, шоҳони минтақаҳо ва мардони шучои дигар низ зикр шудаанд: Шатриаки Шаҳром, Пояндафурӯғ Даҷо, Васугевдод, Арелод (Оридод), Лурниё Тактошоҳи Кӯшон, Хувишаки Кӯшон, Васишаки Кӯшон, Висогеви Кӯшон, Изногеви Кӯшон, Хубиёншоҳи Кӯшон, Кӯшоншоҳ Озарвон ва дигарон.

Дар минтақаҳои ишғоли шоҳзодагони сосонӣ бо унвони «Вузурго Кӯшоншоҳо» (навиштаи сиккаҳо) ҳукм меронданд. Аммо дар соҳили рости Ому давлати Кӯшонӣ устувор будааст. Дар яке аз номаҳое, ки дар «Ганчинаи хаттии Турфон» (Олмон) ниғаҳдорӣ мешавад, ҷумлаи аввали хитобӣ хифз шудааст. Муҳаққиқ аз рӯи акс онро чунин хондааст: “Варахромо, сутурго Кӯшоншоҳо, хидеви Суғдо! (Ҳамин Баҳром аз гузаштагони Сомонӣ буд, на Баҳроми Чӯбина!) Аз сӯи дигар, Хурдодбеҳи Мохандаронӣ (асри 9) дар «Ал-масолик» менависад, ки шоҳони Мовароуннаҳр пеш аз омадани аъроб унвони «Кӯшоншоҳ»-ро доштанд. Абулҳасан Масъудӣ дар китобҳои худ солҳои 943–952 бо таъя ба манобеи қадимтар таъйид мекунад, ки то омадани аъроб аз рӯи Ому то девори Чин давлати Кӯшонӣ пой бар чой буд. Ба инҳо боз як далели дигарро изофа кардан мумкин аст. Дар поёни сангнавиштаи Мехромон Конишаки Кӯшон (Сурхкӯтал) дар сатри алоҳида аз як тарафи номи шоҳ ду рамз ба назар мерасад: яке рамзи гули нилуфар ва дигаре ҳарфи «к»-и алифбойи суғдӣ, ки онро сиккашиносон «У – образный знак» мегӯянд. Ин нишони хонаводагии силсилаи шоҳон буд. Он дар пушти сиккаҳои ҳамаи шоҳон – Кӯшоншоҳ Озарвон, Шизофар, Вархуман ва дигарон то омадани аъроб, ҳатто дар сиккаҳои Ғурак, Тургар ва Эзид, ки пас аз омадани аъроб подшоҳӣ кардаанд, намоён аст. Илова бар ин, ҳамон вожаи «Аво» (ба маънии дурахшон, аз ав=об), ки дар сангнавиштаи пеш аз номи Мехромон Конишаки Кӯшон зикр шудааст, пеш аз номи тамоми подшоҳони Суғд низ омадааст. Ҳоло фақат як бандеро аз шеъри семисрай аз сангнавиштаҳои Самарқанд (асрҳои 7–8 мелодӣ), ки дар соли 91 ҳичрӣ=712 мелодӣ ҳақ шудааст, овардан мумкин аст. Навиштаи санги қабри яке аз шоҳони Суғд (банди аввал; андозаи санг 2м x 40см):

Дареғо, гар бе гуле бәсе рӯзгон бираванд
 Гар бок н-оварӣ, роӣе бигӯ бар хоки мо буланд.
 Дӯстон, гар мо хоки по шудему хишт.....[10].

Ба андешаи Дилшод Раҳимӣ Тоҷикистон дорои ёдгориҳои зиёди таърихӣ, фарҳангӣ ва табиӣ мебошад, ки аз сарзамини бостонию соҳибтамаддун будани он гувоҳӣ медиҳад. Аз он ҷумла, қалъаву кушкҳо, масҷиду мадраса, манора, мақбараҳои шахсиятҳои бонуфуз, инчунин ғуристонҳо, остонаҳо, кадамҷойҳо, ғорҳо, кӯҳу қуллаҳо, дарёву чашмаҳо, харсангҳо, катибаҳо, дарахтони куҳансолу азимчусса ва объектҳои дигари фарҳангӣ дар кишвари мо бисёранд, ки ҳар кадом фарогири таърихи шифоӣ, нақлу ривоятҳо бовару эътиқод, одоби русум ва дигар анъанаҳо буда, на танҳо барои мардуми он мавзёҳо, балки барои олимону сайёҳон қобили тавачҷуҳ аст [9].

Қобили зикр аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша дар суҳанрониҳои хеш оид ба ҳифзу эҳёи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангиамон ва омӯзишу дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ намудани онҳо таъкид мекунад. Бо дастури Сарвари давлат якҷанд қонуну қарор, санадҳои меърию ҳуқуқӣ ва дастурамал, аз ҷумла, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020» ва «Барномаи ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣи халқи тоҷик барои солҳои 2013-2020» қабул гардид. Ҳамчунин, ҷиҳати идомаи он Барномаи нави ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2021-2025 ба тасвиб расид.

Шаҳрҳои бостонии Саразм, Ҳисор, Кӯлоб, Хучанд, ёдгориҳои меъмории Мадрасаи Хоча Машҳад, Мақбараи Муҳаммад Башоро, Мақбараи Хоча Нақшрон, Мақбараи Мир Саид Али Ҳамадонӣ, бозёфти қадимтарин навиштаҷоти ирфонӣ бо забони тоҷикӣ, инчунин девормусаввараҳо аз шаҳри асримиёнагии Хулбук, Панҷакенти қадим ва шаҳри Бунҷикат, мучассамаи Буддо аз ёдгории бостонии Ачинатеппа, Қалъаи Ямчун, Маъбади Зонг, ёдгории меъмории Карон, бозёфти «Ҳазинаи Амударё» аз худуди шаҳраки Тахти Сангин ҳамчун сарвати нодири мероси фарҳанги ҷаҳонӣ пазируфта шудаанд.

Бино ба далелҳои овардашуда, мо ба он назарем, ки:

1. Таҳқиқи масоили марбут ба забон ва дину оини замони Кӯшонӣ аз ҷониби мутахассисони соҳа дар асоси пажӯҳиши дақиқи катибаҳои санғнабиштаҳо аз нав ба роҳ монда шавад.

2. Ба роҳ мондани қорҳои сохтмонӣ ва таъмирию тармимӣ дар мавзеи Ачинатеппа мувофиқи мақсад буда, пӯшонидани болои дайр ва ҳифзи он аз боду борон айнаи савоб аст.

3. Ба хоҳири ҷалби бештари сайёҳон барқарор намудани дайри буддой дар шакли аввалия ва гузоштани тимсоли Буддо дар ҳолати нирвана ва дигар бутҳо низ аз манфиат холӣ нест.

4. Сохтмони инфрасохторҳои маданияту фароғатӣ дар мавзеи мазкур ва аз нав таъмир намудани хатсайри Бохтар-Ачинатеппа ба мақсад мувофиқ хоҳад буд.

5. Интишори буклетҳои таблиғотӣ тарғиботӣ фарогири маълумоти зарурӣ бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ русӣ ба роҳ монда шавад.

Ҳамин тавр, соҳаи фарҳанг яке аз самтҳои асосӣ ва аз соҳаҳои афзалиятноки сиёсати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки Сарвари давлат соҳаи фарҳангро ҷавҳари ҳастии миллат ва пойдевори давлати тоҷикон арзёбӣ кардаанд. Яъне эҳёи суннатҳои

миллӣ ва ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ ба баланд бардоштани руҳияи ватандӯстӣ, ҳудогоҳию ҳештаншиносии шахрвандон, хусусан наврасон ва ҷавонон мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Боровкова, Л. Кушанское царство (по древним китайским источникам) / Л. Боровкова. – М.: Институт востоковедения РАН. – 2005. – 423 с.
2. Ғафуров, Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 947с.
3. Зеймаль, Е. Кушанская хронология (материалы о проблеме). – М.: Наука, 1968. – 186 с.
4. Кушанское царство // БРЭ. – Т.16. – М., 2010. – С. 487.
5. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” // АМИТ Ховар. – 2023. – 28 декабр.
6. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 698 с.
7. Раҳнамо З. Паёмбар. Зиндагии Расули ақрам (с) / таҳияи М.Сафар. – Душанбе, 2008. – 735 с.
8. Розӣ, Ф. Муҳаммад бини Умар, Аттафсир-ул-қабир / Ф. Розӣ. – Бейрут: Дорулфиқр, 1981. – 265 с.
9. Раҳимӣ, Д. Атрибуты историко-культурных и природных священных мест в Таджикистане / Д. Раҳими // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №4 (64). – С. 5-11.
10. Сайидҷалол, С. Шоханшоҳии фаромӯшшудаи тоҷикон / С. Сайидҷалол // Фараж. – 2017. – 11 ноябр.
11. Табарӣ, М. Таърих-ур-русули ва-л-мулук. Китоби 1 / М. Табарӣ // ЭМТ. – Душанбе, 2014. – С. 538.
12. Шеркова, Т. Египет и Кушанское царство / Т. Шеркова. – М.: Наука, 1991. – 192 с.

**Сафаров Мунаввар,
Мирзоев Саъди**

АДЖИНАТЕППА И ЕГО ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРАВДА

Буддийский монастырь Аджинатеппа — остаток буддийской архитектуры, расположенный в Кушанском районе, на территории села Эшмуродов, в 15 км от города Бохтара Хатлонской области. Монастырь имеет площадь 100х50 метров и состоит из двух частей, в центре каждой части находился квадратный двор с постройками.

Некоторые здания имели длину 28 метров и высоту 6 метров. Стены украшались узорами, на суфах возле стен и нишах ставились статуи. В коридоре 13-метровая статуя Будды находилась в состоянии нирваны (сна) на ровной поверхности. Здесь с 1961 года археологи под руководством Б.А. Литвинского и Т.Я. Зеймаля провели раскопки и завершили исследование в 1973 году.

В статье представлены мнения таджикского учёного и исследователя Хазрата Сабахи, указавшего ошибки ряда исследователей, в том числе А. Марика. Он разоблачил Гершевича, В. Лившица и других, и подтвердил, что если упомянутые исследователи, особенно В. Лившиц правильно прочитали и перевели надписи Сурхкотала, вопросы, связанные с самобытностью кушанов, были ли они последователями зороастризма и хранителями каянского ритуала, произносились ли их слова на языке дари. Все эти вопросы были решены в 60-х гг. прошлого века.

Авторы статьи предполагают, что изучение и исследование этого вопроса историками и археологами должно проводиться вновь на основе точного изучения каменных надписей, чтобы историческая правда стала ясна.

Ключевые слова: буддийский монастырь, храм, раскопки, памятник, надпись, каменная надпись, археология, находка, оборонительные стены.

**Safarov Munavvar,
Mirzoev Saadi**

AJINATEPPA AND HIS HISTORICAL REALITY

The Buddhist temple of Ajinateppa is a remnant of Buddhist architecture, located now in the Kushan district, on the territory of the village of Eshmurodov, 15 km from the city of Bokhtar, Khatlon region. The monastery has an area of 100x50 meters and consists of two parts; in the center of each part there was a square courtyard with buildings.

Some buildings were 28 meters long and 6 meters high. The walls were decorated with patterns, statues were placed on sofas near the walls and niches. In the corridor, a 13-meter tall Buddha statue was in a position of nirvana (sleep) on a flat surface. Here, since 1961, archaeologists under the leadership of B. A. Litvinsky and T. Ya. Zeimal carried out excavations and completed the study in 1973.

The article presents the opinions of the Tajik scientist and researcher Hazrat Sabahi, who pointed out the mistakes of a number of researchers, including A. Marik. He exposed Gershevich, V. Livshits and others, and confirmed that if the mentioned researchers, especially V. Livshits, correctly read and translated the Surkhkotal inscriptions, questions related to the identity of the Kushans, whether they were followers of Zoroastrianism, whether their words were pronounced in the Dari language. All these issues were resolved in the 60s. last century.

The authors of the article suggest that the study and research of this issue by historians and archaeologists should be carried out again on the basis of an accurate study of stone inscriptions so that the historical truth becomes clear.

Keywords: Buddhist monastery, Ajinateppa, temple, Kushan, archeological excavations, monument, stone inscription.

УДК: 378.095:176 (575.3)

Муҳидинов Сайдали

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ТАДЖИКИСТАНА ПО ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ ДЛЯ СФЕРЫ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

В статье рассматривается деятельность художественных учебных заведений Таджикистана по подготовке кадров для сферы изобразительного искусства. В этих учреждениях готовят специалистов по изобразительному искусству. Первое художественное средне-специальное учебное заведение - Сталинабадское художественное училище было открыто в 1936 году. Вплоть до начала 90-х гг. училище являлось основной кузницей кадров для системы изобразительного искусства в республике.

3 июля 2003 года Республиканское художественное училище им. М.Олимова было преобразовано в Республиканский художественный колледж им. М.Олимова. Сегодня в Колледже действуют 11 отделений.

В 1971 г. в ныне Худжандском Государственном университете им. Б.Гафурова была открыта кафедра рисунка и живописи, 1973 г. художественно-графический факультет, в 1991 кафедра декоративно-прикладного искусства. Ныне в университете продолжают готовить кадры в сфере изобразительного и декоративно-прикладного искусства.

В 1991 году впервые при ТГИИ им. М.Турсунзаде открылось отделение живописи. Студенты отделения впервые получили высшее образование по специальности. Подготовкой кадров сферы изобразительного искусства и дизайна также успешно занимаются негосударственные учебные заведения. При Таджикском технологическом университете в 1993 году была открыта кафедра художественного дизайна и дизайна материалов лёгкой промышленности и при ней студии рисунка, живописи и истории искусства. В дальнейшем здесь открыли кафедру художественного дизайна и прикладного искусствоведения.

30 марта 2013 года был создан Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана. Сегодня институт является ведущим вузом в отрасли изобразительного искусства и дизайна. В институте функционируют 3 факультета и 8 кафедр, магистратура и аспирантура.

Ключевые слова: *деятельность, подготовка кадров, изобразительное искусство, дизайн, живопись, художественное образование, колледж, институт, выставка, живописец, преподаватель, творчество.*

Система художественного образования в Таджикистане многофункциональна и вариативна, представлена основным и дополнительным образованием. Система основного (специального) художественного образования включает в себе все образовательные

учреждения, основной сферой деятельности которых является художественное образование.

Начальное образование – это школы искусств, художественная школа, лицей; среднеспециальное образование: училище или колледж; высшее образование: институт или университет.

В статье не рассматривается деятельность начального художественного образования.

Среднее специальное профессионально-художественное образование – это тот уровень художественного образования, который представлен учебными заведениями культуры, искусства и художественного ремесла, поменявшими свой статус в последние два десятилетия с «училища» на «колледж». Они расположены в городах Душанбе, Худжанде, Кулябе и др. [22, с.11-13].

Если сделать небольшой экскурс в историю создания подобных учебных заведений, можно констатировать, что «подготовка профессиональных кадров живописцев, уже в Советском Таджикистане стала одним из основных вопросов развития изобразительного искусства молодой республики. Эта работа проводилась с помощью приезжих русских художников, которые были преподавателями в открывающихся здесь учебных заведениях» [7, с.10].

В 1932 году Правительство республики принимает решение об открытии в Сталинабаде республиканской изофабрики. «Это было очевидной, самой ранней попыткой собрать разрозненных художников воедино. Она ставила задачи централизации и коллективизации «творческого труда художников». Эта фабрика, вероятно, была прототипом современного художественного фонда, организацией не столько творческой, сколько производственной» [7, с.10].

Так как в плане хронологии создания художественных учебных заведений первенство занимает Республиканское художественное училище в городе Сталинабаде (ныне Душанбе) (сейчас Республиканский художественный колледж им. М.Олимова), представляется возможным в данной статье начать характеристику деятельности именно с этого учебного заведения.

«В 1934 г. был открыт художественный комбинат-техникум с отделением изобразительного искусства, который впоследствии был преобразован в Республиканское художественное училище. Сталинабадское художественное училище (СХУ) было организовано на основании Постановления Всесоюзного комитета по делам искусств при СНК от 1 сентября 1936 г. №1786». СХУ являлось единственным училищем в республике, которое было призвано готовить кадры преподавателей рисования и черчения для средней школы [8, с. 89-90].

В июне 1941 года, в связи с началом Великой Отечественной войны, художественное училище было закрыто и начало вновь свою деятельность только «в 1945 году, на основании Постановления Совета Министров Таджикской ССР за № 340 от 17 апреля 1945 года» [8, с.87-88].

Первым директором Художественного училища был назначен А. Абулхайров. Тогда в состав приглашённых преподавателей вошли: Н.В.Розанов (ученик И.Е.Репина), Е.Т.Бурцев, И.Н.Боков, Р.Хушмухам-

мадов, Г.Н.Тишков, Б.Г.Шохназаров и др. В 1957 году в училище открыли отделение орнамента. На этом отделении до конца своей жизни трудился Народный художник Таджикистана Мирзорахмат Олимов. С 1975 года училище носит его имя. Здесь были подготовлены первые национальные кадры в области изобразительного искусства.

Помимо этого, выпускники училища 1959 года, З.Н.Хабибуллаев, А.Т.Аминджонов, К.Зокиров, Х.О.Хушбахтов были отправлены в вузы Москвы, Ленинграда, Таллина и Ташкента. Постепенно год за годом преподавательский состав училища пополнялся молодыми специалистами. И впредь «в подготовке кадров данного профиля активно участвовали: В.Назаров, С.Шарифов, С.Курбонов, Ю.Сангов, В.Одинаев, Р.Сафаров, А.Умаров, Х.Бердиев, С.Шералиев, Я.Мамадулов, З.Хабибуллаев, М.Курбонов, А.Сайфиддинов, А.Хайдаров, М.Носирова, М.Улджабаева. В годы независимости их ряды дополнили Б.Одинаев, Н.Хамидова, Н.Шарифов, Р.Ахмадов, С.Джурахонов, И.Мухаммаджонов, Ф.Расулов и др.» [19, с. 29-30].

До начала 60-х годов «число учащихся в училище выросло с 12 на художественно-педагогическом отделении до 227 человек на семи отделениях» [24].

Выпускники училища впоследствии стали знаменитыми мастерами– Народный художник СССР, трижды лауреат Госпремии им. А. Рудаки С.Курбанов, Народные художники Таджикистана Х. Хушвактов, З.Хабибуллаев, лауреаты Госпремии им. Рудаки С.Нуриддинов, М.Олимов и др

70-80-е были годами расцвета училища в подготовке художественных кадров. Конечно, в начале 90-х годов, в период гражданского противостояния, училище, как и другие учебные заведения страны, переживало много трудностей. Некоторые профессиональные преподаватели покинули республику, возникли финансовые трудности и т.д. Но постепенно стали преодолеваются возникшие трудности и учебный процесс вошел в колею.

В 1996 году в Театре оперы и балета им С.Айни к 60-летию первого художественного учебного заведения состоялось торжественное собрание. На нём говорили «об истории создания и развития данного среднего специального учебного заведения, вспоминали имена первых учителей училища - Г.Тимкову, Т.Лещину, Х.Сафину, Я.Доровского, В.Пашенко, Б.Илябаева и др. На протяжении многих лет они оказывали бескорыстную помощь молодым таджикским художникам» [24].

В конце 90-х годов при республиканском художественном училище им. М.Олимова открылись специальности: «Витраж», «Дизайн», «Ювелирное дело».

3 июля 2003 года постановлением Правительства республики Республиканское художественное училище им. М.Олимова было преобразовано в Республиканский художественный колледж им. М.Олимова [14, с.176].

Сегодня студенты колледжа во время учёбы получают опыт и знания. К примеру, «выпускник колледжа, член Союза художников Таджикистана Ф. Абдурахмонов достиг хороших успехов в области кундала» [13].

В дальнейшем в различных конкурсах участвовали студенты У.Каримбеков, С.Джурахонов, Ч.Олимов, И.Сохибназаров, Р.Ракибов, П.Гулов. В 2001 году училище выпустило первых дизайнеров. Работы будущих дизайнеров Ш.Арабовой, Н.Крыловой, З.Шоназаровой демонстрировались на показах и получили высокие оценки [1].

В этом учебном заведении плодотворно работают преподаватели, которые всю жизнь оставались верными своей профессии. Например, «преподаватель профессиональных дисциплин З.Турдиева проработала в колледже беспрерывно 50 лет. Она является первой женщиной таджичкой, поступившая в только открывшееся педагогическое и театральное-оформительское отделение. Она в этот период проделала огромную работу в плане преподавательской и творческой деятельности» [16].

Колледж специально проводил выставку произведений женщин-художниц под названием «Красавицы таджички». В нём были выставлены работы художниц и выпускников колледжа З.Турдиевой, М.Носировой, Л.Одинаевой, М.Улджабаевой, У.Мардихудоевой, Н.Хамидовой, З.Холовой, С.Ходжаевой, Н.Дорошоевой, С.Хакдодовой, Р.Раджабовой, С.Е.Ли, Н.Бердиевой, М.Бойматовой, Н.Ахроровой и др. [17, с.18].

Сегодня «в Колледже функционирует 11 отделений: художник-учитель, дизайн, театральное оформление, резьба, орнамент, ювелирное дело, художественный гончар, скульптура, книжное оформление, мода, ковровое дело» [18, с. 30].

Следующим учебным заведением, где наряду с другими специальностями, готовят преподавателей рисования, художников, скульпторов является Худжандский Государственный университет им. Бободжона Гафурова. Здесь, начиная с 60-х годов, приступили к подготовке учителей черчения и рисования. «В 1967 году в Ленинабадском Государственном педагогическом институте имени С.М. Кирова открыли отделение черчения, рисования и трудового воспитания. В год создания всего работало 3 преподавателя – Д.У. Умаров, У.Ахмадходжаев, А.И. Мазунин и в этот учебный год было принято 26 студентов. В 1972 году был первый выпуск квалифицированных преподавателей черчения, рисования и трудового воспитания. Первые выпускники по предметам рисования, черчения и трудового воспитания были направлены в общеобразовательные школы» [26].

«По решению Государственной комиссии талантливые студенты такие, как Т.Шодиев, О.Гозиев, С.Хасанов, Ш.Ахмедов были приняты в качестве преподавателей данного отделения. На основании данного отделения был открыт художественно-графический факультет. Для усовершенствования знаний и мастерства преподаватели были отправлены в города Москва, Санкт-Петербург, Киев, Минск, Витебск, Ташкент, Душанбе. В 1991 году была открыта кафедра декоративно-прикладного искусства. На факультете были организованы две специальности: графический дизайн и дизайн народных ремёсел. С 2012 г. на факультете была открыта магистратура по специальности «Изобразительное искусство, черчение и технология» [26]. В 2016 году на базе кафедры технологии и методики обучения был организован факультет «Изобразительное искусство и технология». На кафедре работают преподаватели – Н.

